



UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Nederlands Amazonia : handel met indianen tussen 1580 en 1680

Hulsman, L.A.H.C.

Publication date
2009

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Hulsman, L. A. H. C. (2009). *Nederlands Amazonia : handel met indianen tussen 1580 en 1680*. [Thesis, externally prepared, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Hoofdstuk 1

De Nederlandse verkenning van Guiana 1580-1600

*Zijn vermoghentheyt, ghetrouwicheijt ende wetenschap acht ick sulks te zijn, soo de voorgenomen reijse van Guiana gheluckt en twijfel ick niet u Genade sult hem in alle dingen expert vinden: want zonder zijn uijtnemende wetenschap van alle Custen der Indiaensche reden en wooningen, spreeckt hij alle haer talen en is gheboren in Guiana, broeder van Puryma, die de Spaengiaerden in haer wederkeer van Manoa doodsloech ende weet veel goude mijnen ende wil niet bestaen of hij salt volbrenghe.*¹

De equipage van De Haen

De Vlaamse ondernemer Nicolaes de Haen verzocht aan de vergadering van de Staten-Generaal op 14 oktober 1597 vrijstelling van belasting voor vier reizen naar onbezeilde bestemmingen in Amerika. Deze onderneming leidde tot het oudste Nederlandse verslag met vermeldingen over handelsrelaties met Indianen in Guiana dat bewaard is gebleven. De expeditie van De Haen en het verslag van de reis dat door Abraham Cabeliau geschreven werd vormen de leidraad van dit hoofdstuk.²

Het verzoek van De Haen was niet nieuw. De leden van de Staten-Generaal hadden in het jaar 1597 verschillende van dergelijke verzoeken aangehoord.³ De vrijstelling van *Convooiën en Licenten* was een aantrekkelijke subsidie voor ondernemers die op bestemmingen buiten de Republiek van de Nederlanden handelden. Deze belasting was ingesteld om de recent gestichte

¹ Citaat uit een Nederlandse vertaling van de werken van Keymis en Raleigh, voor het eerst in 1598 in Amsterdam gepubliceerd door Michiel Colijn. (Raleigh, Keymis 1617: 34v) De naam van deze persoon wordt op allerlei manieren gespeld, hier wordt gekozen voor de spelling Raleigh. Walter Raleigh was een Engelse edelman die carrière maakte aan het hof van Elisabeth I. In 1584 stichtte hij de eerste succesvolle Engelse vestiging in Amerika in Virginia. Hij diende daarna in Ierland. Sidney, de Engelse gouverneur in Vlissingen was een goede vriend van Raleigh. (Whitehead 1997) Zie ook ff hoofdstuk :21 noot 10.

² Het verzoek van De Haen: Nationaal Archief (NA): Staten-Generaal (SG): Resoluties: 1.01.03; het verslag van Cabeliau: SG: Loketkast: NA_1.01.07_12563.2. (Japikse 1926: 680-681) De tekst van het verslag werd door De Jonge gepubliceerd. (Jonge 1862: 152-160) Goslinga publiceerde een Engelse vertaling die eerder in de bijlagen van het rapport van de Venezolaanse commissie was opgenomen. (Goslinga 1971: 485-488) De complete tekst is te vinden in Bijlage A 1.

³ Johan van der Veken vroeg een commissie voor een expeditie naar Guinea en 'Peru', Antonius Hendriksz Wissel vroeg een commissie voor een expeditie naar Oost- en West-Indië onder leiding van Melchior van Kerkhove, Gerrit Bicker vroeg vrijstelling voor een reis naar 'Peruana'. (Japikse 1926: 678-679)

Republiek aan financiële middelen te helpen voor de onafhankelijkheidsstrijd tegen de Spaanse Koning.⁴

De opstand van de Nederlanden tegen het Spaanse gezag had vanaf 1580 geleidelijk tot de vorming van de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën in de Noordelijke Nederlanden geleid. De splitsing van de Nederlanden in een noordelijk en een zuidelijk deel veroorzaakte een ingrijpende transformatie van de economische en demografische ordening van dit dichtbevolkte gebied in Noord-Europa. De Zuidelijke Nederlanden werden in de periode een 1580-1600 een oorlogsgebied. Antwerpen, het belangrijkste handelscentrum van de Nederlanden, werd in 1585 door een Spaans leger ingenomen en veel inwoners zochten hun heil in het buitenland. De bevolking van de Noordelijke Nederlanden nam in deze periode snel toe door de stroom van migranten. Bestaande handelsrelaties werden vanuit de Zuidelijke naar de Noordelijke Nederlanden verplaatst en Amsterdam nam de positie van Antwerpen als wereldhandelscentrum over.⁵

De Nederlanden participeerden vóór 1580 in de Iberische handel op Amerika als een belangrijk onderdeel van het Iberische handelsnetwerk. Dit in tegenstelling tot Frankrijk en Engeland, die waren uitgesloten van verkeer met de Iberische kolonies in Amerika. In de zestiende eeuw hadden eerst de Fransen en daarna Engelsen het monopolie van de Iberische *Mare Clausum* bestreden. Spanje en Portugal eisten namelijk het alleenrecht van de vaart naar hun koloniën op. De wettelijke basis voor dit alleenrecht was het verdrag van Tordesillas uit 1494 waarin onder pauselijk gezag de wereld in een Portugese en Spaanse invloedssfeer verdeeld was. De grens tussen deze twee invloedssferen lag ten westen van de Kaapverdische eilanden. In de loop van de zestiende eeuw verschoof deze grens westelijk tot dat zij op de lengte van de delta van de Amazone rivier gesitueerd werd.⁶

Aan het eind van de zestiende eeuw begonnen, in het kielzog van Engelse expedities, ook Nederlanders met de directe vaart vanuit de Nederlanden op Spaanse kolonies in Amerika. Dit proces verliep geleidelijk en de vaart binnen het Iberische netwerk bleef belangrijk voor de Nederlandse koopvaardij. Ondanks de personele unie van Spanje met Portugal in 1580 kregen Nederlandse kooplieden in deze periode bijvoorbeeld een gedeelte van de handelsvaart tussen

⁴ Voor een beschrijving van *Convoeien en Licenten* (Lesger 2001: 257-266).

⁵ Voor een moderne economische beschrijving van de ontwikkeling van de Nederlanden en de opkomst van Amsterdam tussen 1550 en 1650 als de herstructurering van een geïntegreerd netwerk. (Lesger 2001) Zie ook De Vries en Van der Woude. (De Vries en Van der Woude 1997) Een politieke geschiedenis van de ontwikkeling van de Republiek kan gevonden worden bij Israel. Israel wijst er op dat er ook belangrijke verschillen tussen de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden bestonden vóór 1425. (Israel 1998: 21-22)

⁶ Het snijpunt van de lijn van Tordesillas met de noordelijke kust van Brazilië werd eerst bij het eiland van Maranhão gesitueerd en verplaatste zich daarvandaan naar het westen. (Boxer 1993: 29; Stols 1997).

Brazilië en Europa in handen.⁷ Vanaf 1585 werd de Nederlandse vaart op Iberische bestemmingen, waaronder de belangrijke zoutvaart op Portugal, echter in toenemende mate belemmerd. Herhaaldelijk werden Nederlandse schepen in Iberische havens aan de ketting gelegd.⁸ Dit was een stimulans voor het zoeken naar nieuwe handelsbestemmingen voor de Nederlandse koopvaardij. De vaart op Amerika bood dergelijke mogelijkheden en was voor de Republiek ook vanuit strategisch oogpunt interessant. De eerste Nederlandse schepen waren in 1567 op Cuba gesignaleerd en geleidelijk nam dit scheepvaartverkeer toe.⁹

De vrijstelling van belastingen voor reizen naar onbezeilde bestemmingen die de Staten-Generaal verleenden, was verbonden aan de voorwaarde dat er verslag werd uitgebracht over de reis die gemaakt was. Hierdoor kregen de Staten inzicht in het zich ontwikkelende scheepvaartverkeer vanuit de Nederlanden naar Amerika. De eerste ondernemer van wie bekend is dat hij van deze subsidie gebruikmaakte was Balthasar de Moucheron die in 1595 van de Staten van Zeeland vrijstelling kreeg voor een reis naar West-Indië.¹⁰ De expeditie van De Moucheron handelde onder meer bij het eiland Margarita en de stad Cumaná in het tegenwoordige Venezuela.¹¹ Het eiland Margarita had omstreeks 1560 de rol van de oudere Spaanse vestiging op het nabijgelegen pareileiland Cubagua overgenomen na de achteruitgang van de parelvisserij die daar sinds het begin van de zestiende eeuw beoefend werd. Parels waren een gevraagd luxe artikel in de Europese handel. Het gebied rond het eiland van Margarita speelde een belangrijke rol in de geschiedenis van de Europese ontdekking van Amazonia als meest oostelijke Spaanse vestiging. Francisco de Orellana en zijn metgezellen waren in 1542 in Cubagua gearriveerd na als eerste Europeanen de Amazone rivier vanuit Peru afgevaren te hebben.¹²

⁷ Enthoven 2003: 24; Boxer 1993: 32; Goslinga 1971: 53. Deze expansie van de Nederlandse handelsvaart werd mede mogelijk gemaakt omdat Pieter de Moucheron omstreeks 1590 de titel 'Belgaricum navium inspector' van de Engelse admiraliteit wist te verwerven waardoor hij paspoorten kon uitgeven die Nederlandse schippers tegen Engelse kapers beschermden (hij vroeg daar het forse bedrag van 250 gulden voor). (Stoppelaar 1901: 52-57) Zie ook ff noot 10.

⁸ Israel 1998: 309-313.

⁹ Goslinga 1971: 54.

¹⁰ Balthasar de Moucheron was afkomstig uit Normandië en vestigde zich in 1585 in Middelburg. Zijn handelshuis kon niet rekenen op steun van de gevestigde Middelburgse regentenfamilies zoals Ten Haeff. (Stoppelaar 1901: 75-76) Een belangrijke zakelijke troef was Pieter de Moucheron, de broer van Balthasar, die in Londen woonde. Pieter was een huisvriend van Raleigh, waar hij ook Theodoor de Bry ontmoette, zodat Balthasar goed geïnformeerd werd over de Engelse ontdekkingsreizen. (Stoppelaar 1901: 52-57)

¹¹ De expeditie van De Moucheron was een mengeling van handel en kaapvaart. Schipper Doornhoven van de *Zwemmende Leeuw* nam op zijn reis Spaanse schepen, wat tot een rechtszaak in 1610 leidde. (Enthoven 2003: 27-29) De Engelsen Preston en Sommers vermeldden een ontmoeting 1 juni 1595 met twee schepen uit Middelburg in Cumaná dat enkele uren varen van Margarita ligt. (Sluiter 1948: 172)

¹² Zie Medina voor de reis van De Orellana, voor Indiaanse samenlevingen Porro. (Medina 1988; Porro 1993)

Hiervandaan had Antonio de Berrio expedities georganiseerd om El Dorado in Guiana te ontdekken. El Dorado betekent in het Spaans ‘de vergulde’. Spanjaarden hadden van Indianen gehoord dat in het binnenland van Guiana een groot meer was waar de stad *Manoa* lag. De heerser van deze stad baadde zich eenmaal per jaar geheel met goud bedekt in dit meer dat volgens sommigen *Parime* genoemd werd. Na verschillende mislukte expedities kwam De Berrio tot de conclusie dat de rivier de Orinoco de beste toegangsweg naar Guiana en El Dorado was. De hardnekkige tegenstand van de Indianen was een belangrijk obstakel bij deze onderneming. Herhaaldelijk werden Spaanse expedities door Indiaanse aanvallen vernietigd, de vergiftigde pijlen van de Indianen waren daarbij een belangrijk wapen. De Berrio vestigde omstreeks 1591 een Spaanse nederzetting op het eiland Trinidad en stichtte in 1596 de plaats Santo Thomé de Guiana aan de benedenloop van de Orinoco.¹³

De ontwikkeling van de Spaanse kolonies in Mexico en Peru hadden de oudere Spaanse vestigingen in het Caraïbisch gebied perifeer gemaakt. Ook bewoners van *Novo Granada*, het gebied rond het tegenwoordige Caracas, en het gebied rond Margarita kregen weinig aandacht vanuit Spanje toebedeeld en begonnen aan het eind van de zestiende eeuw in toenemende mate handel te drijven met Engelse en Franse schippers om in hun behoeften te voorzien. Vanaf 1590 werd dit gebied ook steeds vaker aangedaan door Nederlandse schippers. Ze werden aangetrokken door het aanbod van parels, tabak en huiden. In 1593 werden voor de Venezolaanse kust tien Nederlandse schepen door Spanjaarden veroverd.¹⁴

De eerder genoemde expeditie van De Moucheron werd in 1595 op de kust van Venezuela gesignaleerd door de Engelse avonturier Sir Walter Raleigh, die schreef dat hij Pieter de Moucheron, de zoon van Balthasar, ontmoet had bij de stad Cumaná. Raleigh had zich na eerdere ondernemingen in Noord-Amerika op dit gebied gericht. Raleigh was door een geheim huwelijk gebrouilleerd geraakt met koningin Elisabeth I en hoopte door een succesvolle onderneming weer in de gratie te raken. Hij had zich in de Spaanse literatuur over Zuid-Amerika verdiept en was tot de slotsom gekomen dat dit gebied op het vasteland mogelijkheden bood voor een Engels koloniaal rijk omdat het tussen de Spaanse en Portugese invloedssferen lag.¹⁵

¹³ Antonio de Berrio leidde drie expedities naar El Dorado vanuit Bogotá, in 1583, 1587 en in 1590. Op de terugreis van de derde mislukte onderneming besloot hij Trinidad als uitvalsbasis te nemen voor verdere expedities. De Berrio raakt in een competentiegeschil met de gouverneur van Margarita verwickeld en werd, terwijl hij op nieuwe versterkingen uit Spanje wachtte, in 1595 door Raleigh gevangen genomen. De Berrio stierf in augustus 1596 in Trinidad na het mislukken van zijn vierde expeditie. Cabeliau ontmoette zijn zoon, Fernando de Berrio, die zijn vaders positie overnam. (Whitehead 1988: 81-83)

¹⁴ AGI cc, 4991. ‘Autos en dos ramos de la presa que hizo en 10 filibotes el General Francisco Coloma’, 16 en 25 juli 1593. (Goslinga 1971: 54, 530)

¹⁵ Raleigh was niet de enige die geïnteresseerd was in Guiana. Robert Dudley, de zoon van de Earl of Leicester, de in 1588 overleden Engelse landvoogd in de Nederlanden, was Raleigh voor en verzamelde in

Raleigh nam in 1595 bij een aanval op het eiland Trinidad de Spaanse gouverneur Antonio de Berrio gevangen. De Berrio vertelde Raleigh over zijn zoektocht naar El Dorado. Naast de informatie die Raleigh van Spanjaarden over het gebied verkreeg, verzamelde hij ook kennis door contacten met Indianen te leggen. Raleigh nam een aantal Indianen mee naar Engeland. Sommige van deze Indianen participeerden als tolk en gids in latere Engelse ontdekkingsreizen. Het verslag dat Raleigh in 1596 over zijn reizen publiceerde sloeg in als een bom. ‘*The Discoverie*’, ‘De ontdekking van het grote, rijke en mooie koninkrijk van Guiana’ zoals de complete titel van het boek luidde, was een groot commercieel succes.¹⁶ De samenwerking van Europeanen met Indianen tegen Spanjaarden was een centraal thema in het boek. De Fransen hadden al sinds het begin van de zestiende eeuw dergelijke bondgenootschappen met Indianen gesloten, maar voor de Engelsen was dit een nieuwe benadering.¹⁷

De noodzaak om investeerders voor zijn plannen te vinden maakte dat Raleigh in zijn boek sterk de nadruk legde op de aanwezigheid van goudmijnen. De verkenning van Raleigh was in eerste instantie vooral gericht op het gebied rond de Orinoco. Hij zocht niet ver van de samenvloeiing van de rivier Caroni met de Orinoco naar een goudmijn waarover Indianen hem verteld hadden en nam een aantal vaten mee terug naar Engeland met erts waarvan hij hoopte dat het goud bevatte. De Spanjaarden hadden echter verschillende steunpunten in dit gebied gevestigd waardoor de toegang belemmerd werd. De verdere verkenning van Raleigh richtte zich daarom ook oostelijk van de Orinoco om te zien of er een alternatieve route naar El Dorado te vinden was. Ondanks het commerciële succes van het boek was de reactie van investeerders teleurstellend en kon Raleigh geen grote equipage als vervolg op zijn eerste reis uitrusten.¹⁸

In 1596 vertrok Lawrence Keymis, de rechterhand van Raleigh, vanuit Engeland voor een ontdekkingsreis langs de kust tussen de Amazone rivier en de Orinoco met een bescheiden equipage.¹⁹ De reis van Keymis was goed voorbereid, hij had bijvoorbeeld een Indiaanse tolk uit Engeland meegenomen. Het verslag van deze reis werd in hetzelfde jaar gepubliceerd en was de eerste uitgebreide Europese beschrijving van deze kust. Keymis rapporteerde dat de toegang naar

1595 op het eiland van Trinidad erts waarvan hij hoopte dat het goud bevatte. (Lorimer 2006: xxvi, xlv-xlvii)

¹⁶ Raleigh, Walter (1596) *The Discoverie of the large, rich, and bewtiful empyre of Guiana*.

¹⁷ De Franse ondernemingen in Amerika, zoals het France Antartique bij het huidige Rio de Janeiro, en die in Florida, Paraíba, Rio Grande en Maranhão kenmerkten zich door bondgenootschappen met de lokale bevolking tegen de Portugezen. Voor zijn expeditie naar Guiana had Raleigh ook de Franse publicaties van Thevet en Léry bestudeerd, naast de Spaanse literatuur. Raleigh adopteerde de Franse gewoonte van het meenemen van Indianen naar Europa om ze als tolken op te leiden. (Vaughan 2002: 28)

¹⁸ Lorimer 2005; 2006: liii.

¹⁹ Keymis kwam uit een Vlaamse familie en was in Gent geboren. Hij had in Engeland gestudeerd.

de Caroni nu afgesloten was door een Spaans garnizoen bij de nederzetting Santo Thomé aan de Orinoco. Raleigh zond december 1596 in een klein schip een tweede expeditie naar Guiana, die onder leiding van Leonard Berry verder onderzoek moest doen naar alternatieve routes naar het rijk van El Dorado.²⁰

De equipage van Nicolaes de Haen was geïnspireerd door de reizen van Raleigh en van Keymis. De Nederlanden onderhielden goede banden met de Engelsen sinds het begin van de opstand tegen de Spaanse Koning. De Staten-Generaal hadden de soevereiniteit van de Nederlanden aan koningin Elisabeth I aangeboden nadat de Koning van Frankrijk eerder hun aanbod had afgewezen. Ook Elisabeth I had het aanbod afgewezen, maar wel militaire hulp aangeboden en vanaf 1586 streed een Engelse expeditiemacht aan de zijde van de Nederlandse opstandelingen. Een voorwaarde voor deze hulp was dat de Republiek een onderpand leverde. Zo kwam het dat de drie Nederlandse steden, Vlissingen, Rammekens en Brielle onder Engels gezag kwamen.²¹ Veel van de Engelsen die betrokken waren bij de verkenning van Guiana hadden ook in Vlaanderen gediend. Raleigh zelf is hiervan een voorbeeld, maar ook John Ley die later ter sprake zal komen. Lorimer publiceerde een brief die vanuit Zeeland aan Raleigh was geschreven in maart 1597 waar informatie over de situatie op Trinidad werd gegeven.²²

De kennisoverdracht vanuit deze Engelse betrokkenheid bij de Nederlanden werd versterkt door de communicatie via de Vlaamse netwerken die overal in Europa te vinden waren. De Haen was net als Keymis van Vlaamse afkomst. In verschillende Europese steden hadden zich gemeenschappen van Vlaamse migranten gevormd en Rotterdam was geen uitzondering. Zeeland was mede door de contacten met de Engelsen een belangrijk uitgangspunt voor de verkenning van Amerika aan het eind van de zestiende eeuw, maar ook andere steden in de Republiek speelden een rol. De Vlaamse gemeenschap in Rotterdam was aan het einde van de zestiende eeuw bijzonder actief in het uitrusten van schepen voor verre reizen. Vlaamse kooplieden zoals Johan van der Veken en Pieter van der Haghen waren belangrijke financiers van de Nederlandse overzeese expansie aan het eind van de zestiende eeuw. De reis om de wereld van Olivier van Noort in 1598 is hiervan een voorbeeld. Het is dus niet vreemd dat het oudste verslag van een

²⁰ Lorimer 2006: xc; Masham 1904.

²¹ Het verdrag van Nonsuch waarbij dit bepaald werd, werd gesloten in 1585. (Israel 1998: 220) Hoewel er veel veranderingen in het territorium van de Republiek plaatsvonden in deze periode liggen de meeste havens waarvandaan op Amerika gevaren werd de gehele periode in het gebied van de Republiek. De Engelse pandsteden worden als Nederlandse handelscentra beschouwd.

²² Een zekere Adriaen L. schreef in maart 1597 vanuit Zeeland een brief aan Raleigh waarin hij de informatie overbracht over Trinidad en Guiana die hij van een Spaanse gevangene had gekregen. Adriaen schreef dat de Spanjaarden nu zwak waren en dat het moment gunstig was om toe te slaan. De naam van Adriaen L. is moeilijk te lezen. Lorimer identificeerde hem ten onrechte met Abraham Cabeliau, maar na een vriendelijke persoonlijke communicatie is gebleken dat het hier een andere persoon betreft. (Lorimer 2006: 307-308)

Nederlandse reis naar Guiana, dat bewaard is gebleven, afkomstig is van een Rotterdamse equipage.²³

De equipage van schepen voor dergelijke reizen verliep meestal volgens een vast patroon. De koopman die als reder optrad, contracteerde een schipper voor zijn reis. De afspraken tussen de reder en de schipper werden vastgelegd in een bevrachtingscontract dat bij de notaris werd afgesloten. In dit document werden de gemaakte afspraken op schrift gesteld. Meestal werd vermeld hoe groot het schip van de schipper was, wat het doel van de reis was, hoe lang de reis zou duren, aan welke verplichtingen de schipper moest voldoen en welke vergoeding de reder zou betalen. Een gebruikelijke clausule in dergelijke contracten was de verplichting van de schipper om de orders van de commies op te volgen. De commies was de vertegenwoordiger van de reder. Hij beheerde de handelsgoederen aan boord, verzorgde de handel en kon orders aan de schipper en bemanning geven.²⁴

De Haen contracteerde voor zijn onderneming twee ervaren schippers uit de regio van Rotterdam. Jacob Cornelisz Oom, alias Neeloom, was de schipper van de *Zeeridder*, een vaartuig van 80 lasten, wat overeenkomt met 160 ton.²⁵ De tweede schipper heette Marten Willemsz, zijn schip heette de *Jonas* en was 60 lasten groot. Het contract dat De Haen met de twee schippers sloot is helaas niet teruggevonden. Uit een latere gerechtelijke procedure van De Haen tegen Marten Willemsz blijkt echter dat het contract wel degelijk bestaan heeft. Het was gebruikelijk voor dergelijke expedities twee schepen uit te rusten, een groter en kleiner schip. Het kleinere schip kon dicht onder de kust varen en onder dekking van het grotere schip verkenningen uitvoeren. Als commies contracteerde De Haen een zekere Abraham Cabeliau, een telg uit een oude Vlaamse familie.

²³ Equipage wordt hier gebruikt als het uitrusten van één of meerdere schepen voor een reis. Het VOC glossarium omschrijft equipage als 'de hele uitrusting van schepen'. (Kooijmans 2000) De equipages naar Amerika door Johan van der Veken zijn opmerkelijk. In 1597 en in 1598 verzocht Van der Veken vrijstelling voor reizen naar Amerika via de kust van Afrika. Deze route werd vanaf het midden van de zestiende eeuw bevaren door Portugese schepen die Afrikaanse slaven vervoerden naar de Spaanse kolonies in Amerika. Veken begon als haringhandelaar in Rotterdam en verwierf zich één van de grootste vermogens van de Republiek. Het is opvallend dat uit de boedel van Johan van der Veken een kapitaal aan parelkettingen verdeeld werd. Parels waren voor Veken blijkbaar een belangrijke vorm om vermogen te bewaren. Zie voor een biografie. (Roy van Zuydewijn 2002)

²⁴ Partenrederij wordt besproken bij Lesger. (Lesger 2001: 62-63) Van Brakel geeft commentaar op het begrip reders en rederijen. Hij stelt dat het begrip rederijen dat vaak voor de voorcompagnieën wordt gebruikt te beperkt is, het zijn handelsondernemingen. (Brakel 1908: 110-113) Het gebruik van het begrip reder in deze studie is niet in de moderne zin van het woord, maar beoogt de verbinding van handel met scheepvaart uit te beelden.

²⁵ Jacob Cornelisz Oom of Neeloom als de schipper van de *Zeeridder* wordt in 1595 en in 1596 vermeld. (GAR_ONA_4_256/490; GAR_ONA_5_40/77)

Abraham Cabeliau had zich in 1591 ingeschreven als poorter in de stad Amsterdam, hij gaf bij zijn inschrijving op dat hij afkomstig was uit Neston in Engeland.²⁶ De familie Cabeliau was oorspronkelijk afkomstig uit Vlaanderen, maar had zich ook over Zeeland en Holland verspreid. Johan Cabeliau was een broer van Abraham en woonde in Dordrecht, Jonas, een andere broer woonde in Rotterdam. Misschien werd het contact tussen De Haen en Abraham Cabeliau via Jonas Cabeliau gelegd. Abraham Cabeliau zou bekend worden als de schrijver van het eerste Nederlandse verslag over de kust van Guiana. Hoewel hij vaak als zeeman, zelfs als schipper wordt genoemd, was hij in de eerste plaats een handelaar die zich ook voor het vraagstuk van de maritieme navigatie interesseerde.²⁷

De reis van Cabeliau ²⁸

De Staten-Generaal besloten 31 oktober 1597 om Nicolaes de Haen vrijstelling van belasting te verlenen voor twee reizen onder verschillende voorwaarden, waaronder de eis dat er een gedetailleerd verslag van de expeditie zou worden uitgebracht.²⁹ De *Zeeridder* en de *Jonas* vertrokken 3 december 1597 uit de haven van Brielle dat in die tijd als pandstad onder Engels gezag stond. Al snel verdween de *Jonas* uit het gezicht van de *Zeeridder*. De *Zeeridder* arriveerde begin januari 1598 bij de Canarische eilanden waar het schip tevergeefs wachtte op de *Jonas*. Het schip koerste van daar naar de Kaapverdische eilanden waar weer zonder resultaat naar de *Jonas* gezocht werd. Daarvandaan werd de koers gelegd naar de *Cabo de Noort*, de westelijke begrenzing van de Amazone-delta die tegenwoordig officieel Cabo Raso do Norte genoemd wordt. Begin februari 1598 kwam het vasteland van Zuid-Amerika in het gezicht.

De sterke westelijke stroming voerde de *Zeeridder* naar de Isles du Salut, die vroeger de Duivelseilanden werden genoemd, waar de bemanning vergeefs zocht naar een plek om te landen. Het was gebruikelijk om een klein vaartuig mee te nemen dat na de oversteek in elkaar gezet werd. Omdat de *Zeeridder* geen geschikte landingsplaats kon vinden werd dit vaartuig aan boord

²⁶ Cabeliau poorter: SAA Poortersboek B 183.

²⁷ Voor een algemene biografie. (Aa 1874) In het Gemeentearchief van Rotterdam (GAR) zijn in het oud notarieel archief diverse vermeldingen over Cabeliau en zijn familie. Cabeliau verhuisde naar Amsterdam, maar zijn broer Jonas bleef in de regio van de Maze. (GAR_ONA_81/5; 85/67, 68; 93/28; 148/162); Jonas Cabeliau. (GAR_ONA_12/112; 33/50; 34/94; 37/22) In het Stadsarchief van Dordrecht is er vermelding in het doopregister dat Johannes Cabeliau 1 februari 1600 werd geboren en ingeschreven als de zoon van Abraham Cabeliau and Maeiken van Leest. De inschrijving vermeldde dat zij 'ondertrouw' waren gegaan op 30 december 1599. (GAD_11/1-7)

²⁸ Deze paragraaf is gebaseerd op het manuscript dat Cabeliau 4 februari 1599 bij de Staten-Generaal indiende. De gedrukte versie van De Jonge is een correcte weergave van het manuscript. De Engelse vertaling is behoudens enige kleine details ook correct. De tekst is afgedrukt in Bijlage A 1.

²⁹ Japikse 1926: 680-681.

in elkaar gezet. Het schip ankerde tussen de eilanden en enige dagen later op 16 februari kwam een kano met Indianen uit de nabijgelegen rivier de Kourou naar het schip. Cabeliau beschreef deze Indianen als *Jau* en *Geribus*. Na een geruime periode van aarzeling kwamen de Indianen aan boord waar zij door de Nederlanders getraakteerd werden. Daarna kwamen enige dozijnen Indianen van het vasteland om met de Nederlanders te handelen. Cabeliau schreef dat deze Indianen van dezelfde stam waren en ook van de stammen *Hebaio* en *Arwaccus*. Deze Indianen bleven het schip bezoeken met hun 'waeren en victuallien' tot de *Zeeridder* eind maart 1598 het anker lichtte.

De *Zeeridder* zette toen koers naar het eiland van Cayenne. Schipper Oom weigerde aanvankelijk omdat hij bang was averij op te lopen bij het binnenkomen in de rivier de *Wia*, die nu Mahury genoemd wordt, oostelijk van het eiland van Cayenne. John Meysinge, de kapitein van een Engels schip uit Londen dat daar lag, kwam zelfs aan boord om Oom persoonlijk te verzekeren dat er geen gevaar was. Uiteindelijk ankerde de *Zeeridder* veilig naast het Engelse schip. De volgende dag werd de scheepsboot naar de rivier de Kaw gezonden waar de Nederlanders contact legden met de Yao. Cabeliau schreef dat de Nederlanders daar twee Indianen contracteerden. De ene heette Arymowacca en was ongeveer 40 jaar oud, de andere Indiaan heette Cayariwara en was ongeveer 20 jaar oud. Ook kochten de Nederlanders een lading hout dat veel op brazielhout leek, tabak en onbekende kruiden.

De *Zeeridder* lag tot eind juni 1598 bij het eiland van Cayenne. Gedurende deze drie maanden voeren de Nederlanders met hun boot langs de kust en handelden in verschillende rivieren met de Indianen. Het Engelse schip vertrok half april. Twee weken later arriveerden twee Amsterdamse schepen die met hulp van de bemanning van de *Zeeridder* op de rede ankerden. Deze schepen vertrokken na twee weken, maar begin juni arriveerden twee andere schepen uit Amsterdam, namelijk de *Grote* en de *Kleine Spheramundi*. De drie Nederlandse schepen kwamen overeen om de kust verder gezamenlijk te verkennen en vertrokken eind juni van de rede van Cayenne.

De drie schepen deden verschillende rivieren aan tussen het eiland van Cayenne en de rivier de Corantijn. Cabeliau schreef dat de rivieren verder westelijk tussen de Corantijn en de Orinoco niet bezocht werden omdat er weinig tijd was en de Indianen gezegd hadden dat er niet veel te halen viel. De Nederlanders handelden wel bij de rivieren de Barima en de Amacuro. Op 27 juli 1598 ankerden de schepen in de monding van de Orinoco. Twee sloepen en de *Kleine Spheramundi* voeren vandaar met vijftig Nederlanders de Orinoco op. Met Arymowacca en Cayariwara als gidsen bereikten de Nederlanders in twintig dagen de Spaanse nederzetting Santo Thomé. Daar aangekomen lukte het de Nederlanders om goede betrekkingen aan te knopen met

de gouverneur Don Fernando de Berrio.³⁰ Cabeliau maakte waarschijnlijk deel uit van deze expeditie want hij beschreef de gebeurtenissen gedetailleerd.

De sterkte van de Spanjaarden bestond uit 60 ruiters en 100 musketiers. De Spanjaarden maakten weinig vorderingen door de hardnekkige tegenstand van de Caraïbische Indianen. Cabeliau schreef dat de Spanjaarden zes dagreizen zuidwaarts begonnen waren met het maken van een weg om zo Guiana te veroveren. De Nederlanders voeren verder vanuit Santo Thomé op zoek naar de door Raleigh beschreven goudmijn bij de Caroni rivier. Don Fernando had de Nederlanders een mineur meegegeven, maar de mijnen werden niet gevonden. De plaatselijke Indianen en de Spanjaarden zeiden dat verder stroomopwaarts wel veel goud te halen viel. De twee Yao gidsen van de Nederlanders bevestigden dit. Cabeliau schreef dat deze mijnen alleen maar geëxploiteerd konden worden als de Nederlanders zich aan de zijde van de Caraïben schaarden en de Spanjaarden zouden beoorloggen, een onderneming waartoe hij zijn handelsexpeditie niet bekwaam achtte.

Nadat er op kleine schaal met Indianen en Spanjaarden in de Orinoco gehandeld was, besloten de Nederlanders om naar de schepen terug te keren. Begin september 1598 lichtten de schepen het anker en zeilden naar Trinidad waar ze aan de westkust ankerden. Cabeliau beschreef Trinidad als een rijk en mooi eiland waar veel te handelen viel. Het grootste gedeelte van de overgebleven handelswaar werd daar aan de Spanjaarden verkocht, behalve een klein gedeelte dat eerder ook niet aan de Indianen gesleten kon worden.

De *Grote* en de *Kleine Spheramundi* zeilden 21 september verder naar Margarita. De *Zeeridder* bleef langer liggen en vertrok half oktober van Trinidad. Bij de eilanden Sint Lucia en Grenada werd het galjoen van Sir Walter Raleigh dat van de kust van Barbarije kwam, aangehaald.³¹ De *Zeeridder* zeilde daarna via Dominica naar de Azoren en vandaar naar de Canarische eilanden. Het schip sloeg bijna te pletter op de Franse kust door een foute inschatting van de lengte waarop de *Zeeridder* zich bevond, maar het wist op 11 december 1598 behouden binnen te lopen in de Engelse haven Plymouth. Op eerste kerstdag voer het schip weer uit en arriveerde 28 december 1598 behouden in Middelburg.

Cabeliau presenteerde zich op 25 januari 1599 met Arymowacca en Cayariwara voor de vergadering van de Staten-Generaal. De getatoeëerde Yao moeten indruk gemaakt hebben op de leden van de Staten-Generaal. Een van de aanwezigen schreef dat Cabeliau vertelde hoe hij aanwezig was geweest bij de geboorte van een Indiaanse baby die daarna werd ingesmeerd met

³⁰ Don Fernando de Berrio had zijn vader Antonio opgevolgd die kort daarvoor overleden was. Antonio de Berrio was zowel geestelijk als financieel gebroken door zijn vruchteloze zoektocht naar El Dorado. (Boomert 2002: 92) Zie ook noot 13 van dit hoofdstuk.

³¹ Raleigh zond samen met anderen in 1598 de *Darling* (37 ton) op kaapvaart. (Lorimer 2006: 307)

rode verf. De vergadering verzocht Cabeliau zijn verslag op schrift te stellen wat hij 3 februari 1599 deed. Het verslag werd de volgende dag bij de Staten-Generaal ingediend.³²

Abraham Cabeliau droeg op 16 december 1599 zijn zaken over aan zijn in Dordrecht woonachtige broer Johan omdat hij voor een tweede reis naar Amerika vertrok. Over deze reis is weinig bekend, maar Cabeliau schreef later dat deze reis zakelijk gezien een mislukking was. Cabeliau publiceerde in 1617 een werk over de maritieme navigatie genaamd *de Rekenkonst* dat hij opdroeg aan prins Maurits van Oranje. Cabeliau is vooral bekend geworden door zijn latere betrokkenheid bij de Nederlandse emigratie naar Zweden. Hij was in 1607 betrokken bij de stichting van de stad Göteborg. Hij werd een huisvriend van Gustaaf Adolf en zijn dochter baarde een zoon van deze Zweedse koning.³³

Cabeliau en andere Nederlandse reizen in de periode 1580-1600

In het verslag van Cabeliau worden twee andere Nederlandse expedities op de kust van Guiana genoemd. Volgens Cabeliau kwamen deze schepen van Amsterdam. De resoluties van de Staten-Generaal vermelden dat 3 september 1597 vrijstelling van belasting werd verleend aan Gerrit Bicker voor een reis met twee schepen. De definitieve vrijstelling werd op 19 oktober 1599 verleend nadat verslag van de reis was uitgebracht. De namen van de schippers worden in de resoluties niet genoemd, maar de periode komt overeen met de expeditie die Cabeliau vermeldt.³⁴

³² Van Cuyck schreef: 'Den xxven Januarij 1599 es eerst gehoort het rapport van eenen, die van Rotterdam met twe schepen nae America es gereyst, uuyt het verbael van denwelcken gebleecken es, da thy in alles uuyt hadde geweest den tijdt van een jaer ende een maendt ongeveerlicke ende dat hy op zyne wedercompste die reyse zaude hebben gedaen binnen den tijdt van zess weecken; heeft mede geadduceert twee manspersonen uuyt den voirs. lande, den eenen veertich ende den anderen van twyntich jaeren, ende verclaerden den coopman , in de voirs. landen wezende, een kyndeken gesien te hebben, alsdoen eerst geboren, twelck blanck wezende- als deurgaens zijn die kijnderen, aldaer geboren-, met rode verwe ende olye gestreecken werde, omme die hette der sonne des te bequaemelicker te moegen lyden; denzelven coopvaerder verclaerde, dat d' voirs. landen gelegen waeren omtrent vier graden van den equinoctiael.' (Japikse 1926: 807)

³³ De referentie van 16 december 1599. (SAA_5075_53/577) Informatie over Abraham Cabeliau en zijn zoon Johannes in Zweden. (Wrangel 2006) De publicatie van Cabeliau heet *Reken-konst vande groote see-vaert*. De inleiding is opgedragen aan stadhouder Maurits van Nassau. Cabeliau vermeldde dat hij onenigheid met de schipper had gekregen over de bepaling van de positie op zee. De *Zeeridder* sloeg bijna te pletter op de Franse kust op de terugreis omdat Oom niet wilde luisteren. Hetzelfde gebeurde op de terugreis van Cuba in 1600 op de tweede reis. De schipper plaatste het schip 260 mijl westelijk van het kanaal, maar in werkelijkheid lag het dicht bij het eiland van Guernsey. Dit bracht Cabeliau er toe de *Rekenkonst* te publiceren, een methode voor lengtebepaling op grond van kompaslezingen en het gebruik van zeekaarten. (Cabeliau 1617) Zie ook Bijlage B 3.

³⁴ Twee schepen uit Amsterdam met Dierck Jansz Roomscherck and Wouter Syvertsz als schippers, arriveerden april 1598 bij Cayenne. Gerrit Bicker vroeg 3 september 1597 vrijstelling voor een expeditie naar 'zekere custe ende haven van America, Peruana, zijnde een plaitse, dair noyt eenige van dese landen hebben geweest'. De schippers worden niet genoemd, maar de tijdsperiode komt overeen met de expeditie

De *Grote* en de *Kleine Spheramundi* werden in de resoluties wel met naam genoemd. Jan Cornelisz van Leyen kreeg desgevraagd op 15 december 1597 vrijstelling van belasting voor twee reizen naar Amerika. De definitieve vrijstelling werd verleend op 11 augustus 1599 nadat de expeditie een verslag van de reis bij de Staten-Generaal had ingediend. De verslagen van deze beide reizen zijn niet teruggevonden.³⁵

De door Cabeliau in zijn verslag genoemde Nederlandse schepen voeren verder door naar Margarita. Het eiland van Margarita werd snel een belangrijke bestemming voor Nederlandse zoutvaarders. Op de westelijke kust van het schiereiland van Paria, niet ver van het eiland, lag een grote natuurlijke zoutpan bij de Punto de Araya. Het zout in deze pan was van uitzonderlijke kwaliteit. Spaanse autoriteiten rapporteerden in 1599 dat de zoutpan door tientallen Nederlandse schepen werd bezocht.³⁶ De reis van de *Zeeridder* week dus af van de andere twee reizen in het verslag. De vier Nederlandse schepen die Cabeliau in zijn verslag vermeldde bleven slechts enige weken op de rede van Cayenne liggen terwijl de *Zeeridder* bijna drie maanden bleef liggen. De *Zeeridder* voer vanaf Trinidad direct terug naar Nederland. De vier andere schepen voeren door naar Margarita en waarschijnlijk laadden zij ook zout bij Araya. De verslagen van de andere expedities werden ingediend in augustus en oktober 1599 terwijl het verslag van Cabeliau in februari 1599 werd ingediend. Het lijkt er dus op alsof deze twee expedities langer wegbleven.

De expedities legden alle drie handelscontacten met Spaanse kolonies. Het verslag dat Cabeliau gaf van de gebeurtenissen bij Santo Thomé laat duidelijk zien dat de Nederlanders goed wisten hoe zij met de Spanjaarden om moesten gaan. Cabeliau vermeldde in de beschrijving van de eerste ontmoeting met Indianen dat de Nederlanders probeerden Spaans te spreken. Cabeliau sprak zoals veel Vlamingen in die tijd waarschijnlijk vloeiend Spaans. De expeditie van Cabeliau maakte gebruik van deze goede relaties om de goudmijn die Raleigh had ontdekt en die voor Keymis ontoegankelijk was, verder te verkennen. Sommige historici stelden dat deze goudmijn

van Roomscherck and Syvertsz. (Japikse 1926: 679; SG Res: 1597 09 03, 12 15; Japikse 1930: 808; SG Res: 1599 08 11, 10 19)

³⁵ Jan Cornelisz van Leyen and Adriaen Reindertssoen. Japikse schreef dat het verzoek voor vrijstelling van Leyen met de *Spheramundi* naar 'Guiana in het Koninkrijk van Peru' 24 maart 1597 werd ingediend. (Japikse 1926: 678) Leyen verkregen vrijstelling voor twee reizen naar Guiana met de *Spheramundi* op 15 december 1597. De expeditie van Leyen diende 11 August 1599 schriftelijk verslag bij de Staten in. De verslagen zijn (nog) niet gevonden. De spelling 'Leyen' is gekozen omdat Cabeliau deze spelling gebruikt, in de resoluties wordt 'Leyns' gebruikt. Leijen wordt als spelling gevonden in de notariële archieven van Enkhuizen. (Japikse 1926; Japikse 1930) In het Stadsarchief Amsterdam is een vermelding over deze expeditie in het notariële archief. Het betreft de insinuatie van een investeerder. (SAA_5075_86/182v-185)

³⁶ In 1599 inspecteerde Pedro de Fajardo, de gouverneur van Margarita, de zoutpan van Araya en rapporteerde over manieren om deze voor de Nederlanders onbruikbaar te maken. (Sluiter 1948: 177; AGI , Audiencia de Santo Domingo, 187: Información van Pedro de Fajardo, 1599 10 26, 11 6) Een beknopt overzicht van de Nederlandse zoutvaart op Araya. (Beek, B.L. van, W.H. Metz, O.R. Ortiz Troncoso 1999)

slechts in de verbeelding van Raleigh bestond. Whitehead en Lorimer stellen dat deze mijn wel degelijk bestond en dat de informatie die Raleigh van de Indianen had gekregen correct was.³⁷

Tussen 1595 en 1600 zijn er in de resoluties van de Staten-Generaal en de Staten van Zeeland verschillende vermeldingen te vinden van verzoeken voor vrijstelling van belastingen op expedities naar de noordelijke kust van Zuid-Amerika. Helaas zijn de verslagen van deze expedities verloren gegaan. De enige andere bronnen die naast het verslag van Cabeliau beschikbaar zijn, bestaan uit een aantal zeekaarten in het Nationaal Archief.³⁸ Eén van deze kaarten toont het eiland van Trinidad en is getekend door Pieter Cornelisz van Petten. Op de kaart is het jaartal 1598 geschreven. Een andere kaart toont het eiland van Cayenne. Deze kaart is anoniem en ongedateerd, maar lijkt sterk op die van het eiland van Trinidad. Het verslag van Cabeliau over de verkenning van de kust tussen de rivier de Amazone en Trinidad kan gezien worden als een van de weinige bewaard gebleven documenten die getuigen van de Nederlandse interesse in dit gebied aan het eind van de zestiende eeuw. De afwezigheid van andere bronnen heeft er toe geleid dat alle aandacht op de expeditie van Cabeliau werd gericht. Sommige historici stelden dat de eerder genoemde zeekaarten onderdeel van het verslag van Cabeliau vormden, maar daar zijn weinig aanwijzingen voor. De kaarten kunnen ook van een van de andere expedities afkomstig zijn. De naam Van Petten suggereert een expeditie uit Noord-Holland.³⁹

Het verslag van Cabeliau is vooral een voorbeeld van het verloop van de Nederlandse reizen naar Guiana aan het eind van de zestiende eeuw. De reis van Cabeliau richtte zich op drie hoofdpunten: het gebied rond het eiland van Cayenne, de monding van de Orinoco en het eiland van Trinidad. Deze laatste twee bestemmingen waren al eerder door de Nederlanders bevaren. In

³⁷ Zie voor een commentaar op het zoeken naar goud Kempen. (Kempen 2005: 23, 33-34) Zie Whitehead voor het bestaan van de goudmijn. (Whitehead 1997: 53, noot 5; Lorimer 2005) Jan van Peenen had grote moeite om vrijstelling van de Staten-Generaal te krijgen voor zijn expeditie in 1599 omdat de Spanjaarden in S. Thomé zijn zoektocht naar de goudmijn blokkeerden. Na lange deliberatie verleenden de Staten uiteindelijk vrijstelling. (USC Vol. 2, 25-26)

³⁸ De Jonge heeft het over twee kaarten, maar er zijn drie kaarten, twee van Trinidad en één van Cayenne. (NA_4.VEL_578; 579-1; 579-2) Het is mogelijk dat de naam en datum later op de kaart geschreven zijn, maar het handschrift lijkt overeen te komen met dat op de kaarten zelf. De Jonge vermeldt ook een oude handgetekende kaart van Cayenne met de namen van Hollandse agenten, die ik nog niet heb kunnen vinden. (Jonge 1862: 53-54)

³⁹ Goslinga 1971: 485. Zie ook Schilder 'Een historisch overzicht'. (Bubberman 1973: 14) Pieter Kornelisz van Petten was in 1602 kapitein van een vertrekkend VOC schip. Hij was waarschijnlijk een ervaren schipper, omdat de *Mauritius* een vaartuig van 700 ton was dat voer voor de Kamer van Amsterdam. Zandvliet en Schilder vermelden Van Petten als lid van de expeditie van Cabeliau. (Zandvliet 1998: 36; Bubberman 1973: 12) De Staten-Generaal besloten 11 augustus 1599 na het rapport van de *Spheramundi* gehoord te hebben dat het op schrift gesteld moest worden en met de kaarten moest worden ingeleverd. (Japikse 1930: 808) Toch blijven er verschillende vragen. De datum op de kaart is 1598, maar het rapport van Cabeliau werd in 1599 opgesteld, bovendien is de kaart een 'net' exemplaar in kleur zodat het waarschijnlijk niet aan boord is gemaakt, er is een andere identieke kopie. Als Van Petten de kaart niet geantdateerd heeft was de kaart dus al eerder gemaakt dan de rapporten van Cabeliau en Leijen.

de zomer van 1596 werden vijf Vlamingen door Spanjaarden gevangengenomen bij de Orinoco. Zij verklaarden dat hun schip was uitgezonden om te handelen op Trinidad en bij de parelvisserijen aldaar.⁴⁰ De belangrijkste nieuwe verkenning die door de expeditie van Cabeliau werd uitgevoerd was die rond het eiland van Cayenne.

De inhoud van het verslag van Cabeliau is door verschillende Nederlandse historici vergeleken met de verslagen van Raleigh en van Keymis. Het verslag van Cabeliau werd geroemd om de soberheid en zakelijkheid, die volgens deze historici gunstig afstak tegen de Engelse verslagen.⁴¹ Het is echter duidelijk dat de verkenning van Cabeliau werd uitgevoerd met de verslagen van Raleigh en Keymis in de hand. Het verslag van Cabeliau moet gelezen worden als een aanvulling op deze verslagen en er is geen enkele aanwijzing dat Cabeliau zich afzette tegen de waarnemingen van Raleigh en Keymis. Lorimer bespreekt, in haar editie van het manuscript van de *Discoverie* van Raleigh, de redenen voor de publicatie van het reisverslag. Raleigh had investeerders nodig om zijn plannen uit te voeren en de publicaties over zijn reizen en die van Keymis waren bedoeld om geld bij elkaar te brengen.⁴² Het verslag dat Abraham Cabeliau van zijn reis deed had echter een heel ander doel. Cabeliau wilde slechts aantonen dat hij recht had op vrijstelling van belasting en hij had geen direct belang bij het prijsgeven van meer informatie dan strikt voor dit doel nodig was. In het vervolg van dit hoofdstuk zullen de teksten van Cabeliau en die van Engelse ontdekkingsreizigers zoals Keymis en John Ley regelmatig met elkaar vergeleken worden.

Handelsplaatsen 1580-1600

Cabeliau besloot zijn rapport met de opmerking dat op de reis 24 rivieren ontdekt waren die nog niet eerder vanuit de Nederlanden bevaren werden. Zowel in het rapport van Cabeliau als in het verslag van Keymis wordt de belangrijkste geografische informatie over Guiana geleverd in de vorm van namen van rivieren. De studie van dergelijke geografische namen heet toponymie en wordt beoefend door geografen, maar ook door linguïsten. Toponiemen zijn een weergave van menselijke relaties met geografische objecten en de studie van de ontwikkeling van toponiemen

⁴⁰ Lorimer 1989: 26.

⁴¹ '[...] zijne verhalen zijn dan ook minder wonderdadig, maar zeker geloofwaardiger dan de fabelen, welke zijn tijdgenoot Laurens Keymis, in het journael zijner reize van 1596 aan zijn lezers opdischt'. (Jonge 1862: 50-51) De Jonge valt, evenals veel moderne historici, over de verhalen over Amazones en de Indianen zonder hoofden waarover Keymis en Raleigh meedelen. Goslinga, Schilder en Van Kempen nemen allemaal het commentaar van De Jonge over. Whitehead analyseerde het discours van Raleigh vanuit verschillende perspectieven. Hij stelde dat de 'mythische' informatie over mensen zonder hoofden en de Amazones in feite niet anders is dan de weergave van de informatie die de Spaanse kolonisten gedurende de zestiende eeuw verzameld hadden. (Whitehead 1997: 17-23)

⁴² Lorimer 2006: xlvii-lxi.

geeft inzicht in de geschiedenis van deze relaties. Soms wordt in de toponymie een onderscheid gemaakt tussen toponiemen die betrekking hebben op menselijke objecten en degenen die betrekking hebben op natuurlijke objecten. De toponiemen van menselijke objecten zoals steden en landen veranderen over het algemeen sneller dan de toponiemen die betrekking hebben op natuurlijke objecten. De namen van rivieren worden oroniemen genoemd. De oroniemen worden gerekend tot de meest stabiele toponiemen. De geografische indeling aan de hand van rivieren is tot op de dag van vandaag gebruikelijk als over de geografie van Guiana gesproken wordt.⁴³

De geografische informatie over de plaatsen waar Nederlanders met Indianen handelden in Guiana wordt ook in deze studie vooral door rivieren bepaald. De kust vanaf de oostelijke oever van de Amazone-delta tot aan de westelijke oever van de delta van de Orinoco wordt ingedeeld in een aantal hoofdgebieden die benoemd worden met de namen van de belangrijkste rivieren. Het voordeel van deze benadering is dat zij aansluit op de contemporaine bronnen, maar ook op de hedendaagse geografische toponymie. De hedendaagse toponiemen Suriname en Cayenne zijn voorbeelden van regio's die hun naam ontleen aan oroniemen die aan het eind van de zestiende eeuw in Europa geïntroduceerd werden. Bij de beschrijving van de plaatsen waar Nederlanders met Indianen handelden wordt zoveel mogelijk de volgorde van oost naar west aangehouden. Dit komt overeen met de contemporaine reisroutes die bepaald werden door de sterke zeestroom die ook van oost naar west liep.

Deze zeestroom liep vanaf de Cabo São Roque langs de noordelijke kust van het tegenwoordige Brazilië waar aan het eind van de zestiende eeuw nog geen Portugese vestigingen waren gesticht. De Capitania van Maranhão was aan het begin van de zestiende eeuw het doel geweest van Portugese ondernemingen die echter mislukt waren.⁴⁴ De meest nabijgelegen nederzetting van de Portugezen lag ver naar het oosten, zuidelijk van deze kaap, in de tegenwoordige Braziliaanse staat Rio Grande do Norte. Deze kust werd vóór 1600 zo nu en dan aangedaan door Europese schepen. Aan het eind van de zestiende eeuw ontstonden er Franse handelssteunpunten in het gebergte van Ibiapaba op de grens van de tegenwoordige Braziliaanse

⁴³ Ormeling 2003; Whitehead 1998; Boomert 1983: 130-131.

⁴⁴ De herkomst van de naam Marañón is omstreden en onduidelijk. Aangezien het woord al eeuwen daarvoor in Spanje voorkomt, is de benaming waarschijnlijk niet Indiaans. (Medina 1988: 156; 161-162) Na de publicatie van het verslag van De Orellana wordt de naam 'rivier van de Amazones' algemeen. Soms komt de naam van 'Orellana rivier' voor. Sommige schrijvers beschrijven de Orellana en de Marañón als twee verschillende rivieren. (Medina 1988:162) De tegenwoordige Braziliaanse staat Maranhão ontleent haar naam aan deze verwisseling. In 1531 ondernam de 'donatario' van de Capitania Maranhão een grote expeditie die echter voor de kust schipbreuk leed, ook een tweede expeditie mislukte. (Berredo 1988: 35-37)

staten Ceará en Maranhão. Franse schippers waren ook verder westelijk actief in de Maranhão en de Amazone-delta.⁴⁵

Johannes de Laet vermeldde in de Latijnse versie van zijn boek de *Nieuwe Wereld* dat Amsterdamse schippers in 1598 een bezoek hadden gebracht aan de oostelijke Amazone-delta.⁴⁶ Het is mogelijk dat één van de twee andere expedities die Cabeliau noemde het gebied ten oosten van Cayenne verkend heeft. De schepen van de eerste expeditie arriveerden 29 april 1598 in Cayenne. Als dit inderdaad de expeditie van Bicker was, rijst de vraag waarom deze schepen later dan de expeditie van Cabeliau in Cayenne aankwamen. De vrijstelling van Bicker was immers al in september 1598 verleend, bijna twee maanden voor die van Cabeliau. De aandacht van de Nederlandse schippers lijkt zich in deze periode echter meer westelijk te richten.

De expeditie van Cabeliau richtte zich vooral op het gebied rond Cayenne. De meest oostelijke bestemming die verkend werd was de rivier de Oiapoque. De contemporaine naam voor deze rivier luidde *Wiapoko*. In het verslag noemde Cabeliau de namen van de rivieren tussen de Amazone en de Oiapoque. Cabeliau schreef dat deze rivieren niet bezocht konden worden vanwege de sterke westelijke stroming. De expeditie richtte zich vooral op de rivieren tussen de Kourou en de Oiapoque. Cabeliau noemde de volgende rivieren de *Wanary*, *Apperwacca*, *Cawo*, *Wya*, *Cayany en Macuria*. De moderne namen voor deze rivieren zijn: Ouanari, Approuage, Kaw, Mahury, Cayenne en Macouria. Het is opvallend dat de moderne namen grotendeels overeenkomen met de oroniemen die Cabeliau gebruikte. Cabeliau schreef dat er niet gehandeld werd in de rivieren de Ouanari en de Approuage. Westelijk van Cayenne bezochten en handelden de Nederlanders in de rivieren de Kourou, Malmanoury, Sinnamary, Counamama, Iracoubo, Organabo en de Mana. De moderne oroniemen van deze rivieren zijn, behalve die van de Organabo die *Mavary* genoemd werd, af te leiden van de namen die Cabeliau gebruikte. Het is opmerkelijk dat de expeditie van Cabeliau zich richtte op een gebied dat overeenkomt met de kust van het huidige Frans-Guyana.⁴⁷

De reis van Cayenne tot de Orinoco duurde volgens het verslag van Cabeliau een maand. De *Zeeridder* verkende vooral de rivieren tussen de Suriname en de Corantijn. In het verslag worden de volgende rivieren genoemd die bezocht werden en waar de Nederlanders handelden: *Marawini* (Marowijne), *Carapi* (Cottica), *Cammawini* (Commewijne), *Surinamo* (Suriname), *Saramo* (Saramacca), *Coupanama* (Coppename), *Waycara* (Nickerie) en *Curetini* (Corantijn).

⁴⁵ De Fransman Jacques Riffault leed in 1594 schipbreuk bij Maranhão. Sommige Fransen vestigden zich onder leiding van een zekere Mombville bij Ibiapaba waar zij in 1602 door 'Pero Coelho' werden aangetroffen. (Varnhagen Vol I: 51; Vol II: 169)

⁴⁶ De Laet 1630: 634. Het is mogelijk dat De Laet dit gegeven uit een van de verdwenen verslagen in het archief van de Staten-Generaal heeft gehaald.

⁴⁷ Zie de tabel met oroniemen in Bijlage B 4-5.

Het verslag vermeldt geen details over de aard van de handel. De verkenning van dit gebied kan nauwelijks meer dan drie weken hebben geduurd gezien de duur van de reis tot aan de Orinoco. Het gebied tussen de Marowijne en de Commewijne verschilt van de rest van de kust omdat de contemporaine oroniemen hier tegenwoordig niet meer terug te vinden zijn. Keymis vermeldde zeven rivieren in dit gebied waarvan alleen de naam *Wiawiami* terug te vinden is op moderne kaarten van Suriname als het natuurreserveaat Wiawia.

Ten westen van de Corantijn vermeldde Cabeliau de volgende rivieren: Berbice, *Apary* (Abari), *Maichawini* (Mahaicony), *Maheyca* (Mahaica), *Demirara* (Demerara), *Dessekebe* (Essequibo), *Pauroma* (Pomeroon), *Moruga* (Moruka) en *Wayni* (Waini). Cabeliau schreef dat deze rivieren niet bezocht werden door de expeditie, omdat hun tijd al lang verlopen was en de Indianen vertelden dat er niet veel te halen was. De drie Nederlandse schepen handelden volgens het verslag wel bij de rivieren de *Parymo* (Barima) en de *Amaconza* (Amacuro).

Dalton stelde dat de Nederlanders in 1580 een nederzetting hadden bij de Pomeroon. Andere vestigingen werden volgens Dalton gesticht bij de Essequibo en de Abari bij een Indiaans dorp dat *Nibie* of *Nibi* heette. Het verslag van Cabeliau ondersteunt deze beweringen niet, er zijn geen vermeldingen van Nederlandse nederzettingen. Goslinga schreef dat er geen bewijs voor de beweringen van Dalton was.⁴⁸ Het is opvallend dat de drie Nederlandse schepen stopten om bij de Barima en Amacuro rivieren te handelen terwijl het gebied tussen de Corantijn en de Moruka werd overgeslagen. Het is mogelijk dat er al eerder handelsrelaties waren tussen Nederlandse schippers en Indianen langs de kust. Het bestaan van permanente Nederlandse nederzettingen aan het eind van de zestiende eeuw is echter onwaarschijnlijk. Ook in de Engelse verslagen zijn geen vermeldingen van Nederlandse nederzettingen bij de bovengenoemde rivieren, zodat er van uitgegaan kan worden dat de handel waarover Cabeliau schreef met Indianen gedreven zal zijn.⁴⁹

De belangrijkste plaatsen waar de expeditie van Cabeliau met Indianen handelde kunnen als volgt samengevat worden. De kust van het huidige Frans-Guyana werd gedurende vier maanden bezocht en was daarmee de belangrijkste bestemming. Het gebied tussen de Marowijne en de Corantijn, de kust van het huidige Suriname, werd vluchtig aangedaan. De expeditie besteedde een maand op de Orinoco rivier, maar Cabeliau schreef dat de handel met Indianen niet erg belangrijk was. De *Zeeridder* handelde ruim een maand op het eiland van Trinidad, maar uit het verslag valt op te maken dat dit voornamelijk met Spanjaarden was.

⁴⁸ Dalton 1855, I: 105; Goslinga 1971: 56. Zie ook Williams, de vestiging wordt hier geplaatst bij de Mahaica rivier. (Williams 2003: 343)

⁴⁹ Enthoven schreef dat de Cabeliau in zijn verslag geen melding maakte van Nederlandse vestigingen. (Enthoven 2003: 32) Het is wel goed om te beseffen dat het verslag van Cabeliau geschreven werd om vrijstelling van belasting te krijgen op grond van het bezoeken van onbekende bestemmingen. Cabeliau had geen enkel belang bij het vermelden van eerdere Nederlandse aanwezigheid.

Indiaanse handelspartners 1580-1600

Hoewel sinds de vorige eeuw ook meer aandacht is gekomen voor de orale geschiedschrijving van Indiaanse volken, berust de wetenschappelijke kennis over de bewoners van het Amerikaanse continent vóór de komst van Europeanen vooral op archeologisch onderzoek. Het inzicht in de dynamiek van de verplaatsing van verschillende Indiaanse culturen vóór de komst van de Europeanen is in volle ontwikkeling.⁵⁰ Een opvallend resultaat van het archeologisch onderzoek is de vondst van precolumbiaanse kunstwerken overal langs de kust van Guiana. Op het eiland van Marajó in de Amazone-delta zijn bijvoorbeeld uitgestrekte complexen van terpen, *sambaquis* genaamd, waarvan sommige twintig meter hoog zijn. Archeologisch onderzoek wees uit dat deze terpen door verschillende culturen gebruikt werden. De laatste bewoners waren in een aantal gevallen mensen die behoorden tot de Aruan cultuur.⁵¹

Verder westelijk werden kunstwerken gevonden vanaf het eiland van Cayenne tot de rivier de Barima. Naast terpen en kanalen zijn er ook uitgestrekte opgehoogde velden. De grootste bloei van deze beschaving wordt tegenwoordig geplaatst in de periode tussen 1100 en 1400 na Christus. Er zijn bij archeologisch onderzoek op de terpen langs de kust van Suriname geen Europese voorwerpen gevonden, zodat wordt aangenomen dat deze kunstwerken verlaten werden voor de komst van de Europeanen. Bij opgravingen verder oostelijk zoals bij de Amazone-delta is er sprake van een overlapping van de datering van archeologische vondsten en de komst van Europeanen.⁵²

De historische bronnen vóór 1595 bestaan uit verspreide vermeldingen in voornamelijk Spaanse bronnen. De Engelse en Nederlandse verslagen van het einde van de zestiende eeuw zijn de eerste systematische bronnen over de bewoners van Guiana die beschikbaar zijn. Het is nog nauwelijks gelukt om een duidelijk verband te leggen tussen het aardewerk van de precolumbiaanse culturen en het aardewerk van de Indiaanse samenlevingen die door historische bronnen gedocumenteerd zijn. De bestaande kennis over de Indiaanse bewoners van Guiana vóór 1600 is dus zeer beperkt en valt nauwelijks te toetsen met archeologische informatie.⁵³ De Nederlandse bronnen over handel tussen Nederlanders en Indianen vóór 1600 zijn ook zeer beperkt. Waar mogelijk wordt de beschikbare informatie vergeleken met die uit andere bronnen.

⁵⁰ Rostain 2008; Versteeg 2008; Neves 2008.

⁵¹ Meggers 1957; Roosevelt 1991; 1994; Schaan 2004.

⁵² Boomert 1983, 1994; Rostain 1994; Versteeg 2003: 215-222.

⁵³ Nimuendaju en de Grenands legden een verband tussen de tegenwoordige Palikur in oostelijk Guiana en de stijl van aardewerk die op archeologische vindplaatsen werd aangetroffen. (Rostain 2008, Versteeg 2003, 2008)

De plaatsen waar Nederlanders handelden zijn een belangrijk werktuig om meer informatie over de Indiaanse handelspartners te krijgen.⁵⁴

De berichten over contacten van Nederlanders met Indianen in de oostelijke delta van de Amazone rivier vóór 1600 zijn, zoals eerder gesteld, slecht gedocumenteerd. De eerste Noord-Europese verkenning van de Amazone-delta waarvan een verslag bewaard is gebleven, werd verricht door de Engelse schipper John Ley in het jaar 1598. Ley had in het voorjaar van 1597 een verkenning gemaakt van de kust van de Cabo do Norte tot aan de Corantijn. In maart 1598 zeilde hij uit voor een tweede reis waarvan hij in november van datzelfde jaar terugkwam in Engeland. Ley schreef dat de bewoners aan de oostelijke kant van de Amazone-delta *Taparawacur* heetten. Deze Indianen hadden een grote voorraad groene stenen die zij onder meer gebruikten om in hun onderlip te dragen. Ley schreef dat ze hun onderlip uitrekten tot deze op de kin hing. Ley bezocht deze Indianen echter niet zelf, zodat zijn informatie waarschijnlijk afkomstig was van andere Indianen.⁵⁵ Het is mogelijk dat de door De Laet vermelde Nederlandse expeditie in 1598, contact met deze Indianen heeft gehad. De Laet schreef dat de Nederlanders Indianen ontmoeten met wie zij katoen en tabak verhandelden en dat deze Indianen groene stenen hadden ‘*die sy in haer lippen zyn ghewoon te draghen*’. Het dragen van dergelijke groene stenen was een gewoonte van Indianen die Tupí spraken.⁵⁶

Ley zeilde met behulp van de aanwijzingen van zijn Indiaanse loods langs het Canal do Norte aan de westelijke kant van de Amazone-delta de rivier op. Hij beschreef de bewoners van dit gebied als *Aruwa*.⁵⁷ De beschrijving die Ley van zijn reis gaf komt verder aan bod in het volgend hoofdstuk wanneer de handelsrelaties van Nederlanders met Indianen in dit gebied beginnen. Het is mogelijk dat er vóór 1600 sprake was van dergelijke relaties, maar daar zijn geen verdere vermeldingen van gevonden.

De eerste gedocumenteerde verkenningen van de Nederlanders betroffen het gebied ten westen van de Oiapoque en daar werden ook de eerste handelspartners genoemd. In het verslag van Cabeliau worden vier etnoniemen genoemd om Indianen aan te duiden. De Indianen die begin november 1598 met een kano uit de rivier Kourou kwamen werden door Cabeliau beschreven als ‘*van de natie Geribus ende Jau*’. Later kwamen ook ‘*Hebaio en Arwaccus*’ om met de Nederlanders te handelen, schreef Cabeliau.

⁵⁴ Zie ook de Inleiding: 6 noot 28. Zie bij deze paragraaf ook de tabel C met etnoniemen van Keymis en Ley in de Bijlage C 4.

⁵⁵ Lorimer 2006: 322.

⁵⁶ De Laet 1625: 461.

⁵⁷ Lorimer 2006: 327. De identiteit van de Aruan werd door de Grenands op grond van historische documentatie als Arawak beschouwd. (Grenand 1987: 3)

De informatie over Indianen in het verslag van Cabeliau is miniem in vergelijking met de informatie die in de verslagen van Keymis en Ley te vinden is. In deze verslagen wordt een uitgebreide opsomming gegeven van de rivieren met de daar woonachtige Indiaanse naties, de namen van de woonplaatsen en de namen van de opperhoofden. De informatie over Indianen uit het verslag van Cabeliau zal daarom steeds vergeleken worden met de informatie uit deze verslagen.

In deze studie zal geprobeerd worden om generalisaties van Indiaanse identiteiten zoveel mogelijk te vermijden. Daarom is, zoals eerder gezegd, gekozen voor een benadering waarbij het etnoniem centraal staat. Etoniemen zijn een beperkte aanduiding van identiteit die voorzichtig behandeld moet worden. Butt-Colson wees er op dat er een onderscheid gemaakt moet worden in etnoniemen die Indianen zelf gebruiken en etnoniemen die door anderen worden toegekend. Zo gebruiken de Arawak die tegenwoordig in de kuststrook van Guiana wonen zelf de aanduiding Lokono. Deze aanduiding wordt inmiddels ook door Europeanen gebruikt. Een ander aspect van etnoniemen is de ruimtelijke component in de benaming. Vaak speelt de rivier waar kleinere groepen wonen een rol in de benaming van deze groepen.⁵⁸

Het eerste etnoniem dat Cabeliau vermeldde was dat van de *Jau*. In deze studie wordt gekozen voor de spelling Yao omdat deze gebruikelijk is in de literatuur. Het etnoniem wordt in contemporaine bronnen ook gespeld als *Yaio*, *Jaio*, *Jajes*, *Iao*, *Iayo* etc. De Yao waren de belangrijkste partners van de expeditie van Cabeliau. Onmiddellijk na de aankomst van de *Zeeridder* in Cayenne werd de sloep naar de rivier Kaw gestuurd waar contact met de Yao gelegd werd. John Ley, die de rivier in 1597 en 1598 bezocht, schreef dat de Yao op de westelijke oever van de Kaw leefden en daar een dorp met tien huizen hadden, negen grote en één klein huis.⁵⁹ De Nederlanders kochten daar een lading brazielhout en tabak, maar de belangrijkste transactie was ongetwijfeld het contracteren van de twee gidsen, Cayariwara en Arymowacca, die de expeditie van Cabeliau tot in de Nederlanden vergezelden. Cabeliau vermeldde dat deze twee gidsen de Nederlanders vertelden dat tussen de Corantijn en de Barima niet veel te handelen viel en dat het daarom beter was om door te varen. De twee Yao bevestigden de informatie van de plaatselijke Indianen bij de Orinoco toen de Nederlanders daar op zoek waren naar de goudmijn die door Raleigh was vermeld. De Indianen hadden dus een belangrijke invloed op het verloop van de reis. Het is niet toevallig dat de Nederlanders contact met de Yao legden. In het verslag dat Keymis over zijn reis publiceerde zijn deze Indianen prominent aanwezig.

⁵⁸ Butt-Colson 1983. Zie ook de inleiding: 6 noot 28 en ff hoofdstuk 5: 208 noot 74.

⁵⁹ Lorimer 2006: 326.

Keymis beschreef hoe hij in 1596 vanaf de rivier de Araguari langs de kust koerste op zoek naar Indianen. Bij de rivier de Kaw werden de Engelsen door een kano met Indianen benaderd. Deze Indianen brachten Keymis en zijn mannen naar de Yao die onder leiding van hoofdman Wareo hun nederzetting bij de rivier de Kaw hadden opgeslagen. Dankzij zijn Indiaanse tolk kon Keymis veel informatie verzamelen. Wareo vertelde de Engelsen dat de Yao gevlucht waren van de rivier Moruka nadat ze daar problemen gekregen hadden met Spanjaarden en hun bondgenoten de Arawak. De Indianen informeerden Keymis ook over onderlinge twisten tussen de Spanjaarden. De gouverneurs van Margarita en *Nova Granada* hadden geprobeerd Antonio de Berrio gewapenderhand uit te schakelen. Wareo bood aan het schip te bevrachten met een houtsoort die hij *Urapo* noemde. Volgens Keymis leek het veel op brazielhout. Wareo vertelde dat de Yao dit hout naar Trinidad brachten om het met Fransen verhandelden.⁶⁰

Ook gaf hij de Engelsen een oudere man als gids mee. Keymis gaf de volgende beschrijving van de gids:

*‘Dese onse Pilot was van de Iaos, die hen selven teecken en om dat sy vande andere volckere onderkent soudent worden in betere manieren. Zij nemen een tandt van een cleijn beest ghelijck een rat, hier mede crabben eenige haer aengesichten, eenighe haer lichaemen op diversche manieren als oft met een spelt geschraapt waer en het litteecken daer van en vergaet niet soo lang sij leven. Doen hij nu met eenighe Indianen die met ons van Engelant quamen gesproken hadde begeerde hij van sijn eijghen vrijwillicheijt ons landt te sien’.*⁶¹

Leonard Berry liep begin februari 1597 bij de Kaw binnen op zoek naar de Yao. Hij nam een gids aan die hij ‘William of Cawo’ noemde. Na de Oiapoque en de Marowijne verkend te hebben voer hij naar de Corantijn waar hij in april 1597 John Ley ontmoette.⁶² John Ley maakte voor zijn verkenning van de kust van Guiana in 1597 en de benedenloop van de Amazone rivier in juni 1598 ook gebruik van Yao gidsen. Ley deed na deze verkenning de rivier de Kaw aan in juli 1598 kort na het vertrek van de expeditie van Cabeliau uit Cayenne. Hij schreef dat zijn gids elk land dat hij had bezocht kon aanwijzen als de sterren aan de hemel stonden. Het maakte niet uit of het op het vasteland lag of dat het een eiland was. Als de Engelsen het niet zelf hadden meegemaakt was het nauwelijks te geloven hoe exact de kennis van deze Indiaanse gids was.⁶³

De informatie van de Yao was dus belangrijk voor de eerste Europese ontdekkingsreizigers die de kusten van Guiana bezeilden. Keymis schreef dat hij begin maart bij de Amazone rivier aankwam en half april bij de Orinoco. Hij schreef dat hij zijn verkenning van de kust in

⁶⁰ Keymis 1988: pag B3.

⁶¹ Vertaling van Keymis door Colijn. (Colijn 1617: 34-35).

⁶² Masham 1904.

⁶³ Lorimer 1989: 24, 134-135; Lorimer 2006: 306-308.

23 dagen uitvoerde. Hij noemde in zijn verslag 52 rivieren en vermeldde bij de meeste rivieren wie de bewoners waren, welke Indiaanse plaatsen er lagen en wie de hoofdmannen van deze plaatsen waren. Het is dus waarschijnlijk dat een groot gedeelte van deze informatie afkomstig was van zijn Indiaanse loodsen want het is nauwelijks mogelijk om in een maand zoveel rivieren te bezoeken. De informatie in het verslag van Cabeliau over de rivieren tussen de Oiapoque en de Amazone en de rivieren tussen de Corantijn en de Barima is waarschijnlijk ook afkomstig van de Indiaanse loodsen omdat Cabeliau schreef dat hij deze rivieren niet bezocht had. De Yao vervulden dus een sleutelrol bij de overdracht van kennis over Guiana naar de Europeanen. De toponiemen die Cabeliau in zijn verslag vermeldde, zijn misschien mede afkomstig van degenen die Keymis publiceerde, maar de toponiemen die Keymis vermeldde zijn met zekerheid tot de Yao te herleiden. Ook de informatie over etnoniemen, namen van nederzettingen en namen van hoofdmannen die Keymis in zijn verslag vermeldde, zijn afkomstig uit Indiaanse bronnen.⁶⁴

Keymis had in 1596 zijn Yao loods uit de Kaw rivier meegenomen naar Engeland. Hij was niet de eerste en ook niet de enige Indiaan in Engeland. Raleigh en zijn medewerker Thomas Harriot werkten vanaf 1585 met verschillende Indianen uit Virginia. De eerste Indianen uit Guiana werden in 1594 door kapitein Jacob Whiddon meegenomen. Raleigh zelf nam voor zijn expeditie in 1595 twee Indianen uit Engeland mee en nam vijf Indianen mee terug naar Engeland. De meeste van deze Indianen leerden Engels, maar de kennis die de Engelsen van de Indiaanse talen verwierven bleef beperkt, zodat deze Indianen een onmisbare schakel waren om informatie over Guiana van de lokale Indianen te krijgen.⁶⁵ Zowel Keymis als Ley nam zijn Indiaanse loodsen mee uit Engeland. De loods van Keymis werd John Provost genoemd en was waarschijnlijk afkomstig van Trinidad. Het is mogelijk dat de loods die John Ley in 1598 uit Engeland meenam dezelfde Yao was die Keymis in 1596 had meegenomen.⁶⁶

Het initiatief van Cabeliau om de twee Yao Indianen mee naar de Republiek te nemen was dus niet nieuw, maar leek veel op de activiteiten die de Engelsen ontplooiden. Er zijn helaas geen verdere vermeldingen over het bezoek van deze twee Indianen uit Guiana in de Nederlanden. De meeste van de Indianen die naar Engeland reisden hebben zich na verloop van

⁶⁴ Ook Ley vermeldde namen van rivieren, etnoniemen en hoofdmannen. Evenals Keymis was de verkenning van Ley betrekkelijk kortstondig, zodat ook zijn informatie voor een belangrijk deel afkomstig moet zijn van zijn Indiaanse loods die hij als Yao definieerde. Het is interessant dat de namen van Indiaanse hoofdmannen die Ley in zijn verslag vermeldt allemaal verschillend zijn van de namen die bij Keymis gevonden worden. Er is geen enkele overeenkomst. Dit kan betekenen dat er belangrijke veranderingen waren, maar het is waarschijnlijker dat de informatie van zijn loods anders was dan die van Keymis. Zie ook de tabel C met etnoniemen in Bijlage C 4.

⁶⁵ Vaughan 2002.

⁶⁶ Lorimer 2006: 318; 1994: 204.

tijd weer in Guiana gevestigd. Het is goed mogelijk dat Cayariwara en Arymowacca na verloop van tijd terug zijn gegaan naar Zuid-Amerika. Misschien zijn zij teruggegaan met Cabeliau op zijn tweede reis naar Guiana. In het begin van de zeventiende eeuw zijn er vermeldingen in reisverslagen van Indianen die de bezoekers van Guiana in het Nederlands aanspraken.⁶⁷

Een ander etnoniem dat Cabeliau vermeldde was *Hebaio*. De expeditie van Cabeliau handelde met *Hebaio* bij de rivier Kourou en later bij Cayenne. Keymis noemde deze Indianen in zijn verslag *Shebaio*. Tegenwoordig worden deze Indianen Shebayo genoemd en hun taal wordt evenals die van de Yao beschouwd als een dode taal.⁶⁸ De Shebayo worden evenals de Yao beschouwd als een volk dat vanaf Trinidad en omstreken oostwaarts migreerde onder druk van de Spaanse expansie. Keymis schreef dat de Shebayo op het eiland van Cayenne woonden en ook te vinden waren bij de rivieren de Sinnamary en de Yiyi die verder westelijk in het tegenwoordige Frans-Guyana liggen. John Ley rapporteerde in 1597 de *Sapayo* op dezelfde plaatsen, maar hij schreef ook dat er Shebayo bij de rivier de Kaw woonden.⁶⁹ Scott schreef in zijn verslag over Guiana dat er omstreeks 1665 ongeveer 1.200 *Sapayo* families bij de bovenloop van de Corantijn woonden.⁷⁰ De Shebayo werden door De Goeje als Arawak geclassificeerd op grond van een woordenlijst die door De Laet gepubliceerd werd samen met de woordenlijst van het Yao. Taylor classificeerde de taal van de Shebayo later als verwant met het Lokono.⁷¹

Geribus is één van de vormen waarin het moderne woord Caraïbisch in de zestiende eeuw gespeld werd. *Charibus*, *Cheribus*, *Caribes* et cetera zijn contemporaine vormen van dit etnoniem. De tegenwoordige Caraïbische bewoners van de kust van Guiana noemen zichzelf Kalina of Karina. Kalina is een taal die behoort tot de Caraïbische taalfamilie. Zowel Keymis als Ley beschreef de bevolking van de rivieren rond het eiland van Cayenne als Caraïbisch. De plaats waar de *Zeeridder* bijna drie maanden voor anker bleef liggen werd dus bewoond door Indianen die door de Europeanen als Caraïben benoemd werden. Keymis benoemde deze Indianen echter met verschillende etnoniemen: '*Maworia, Wiaco en Piraos*'. Tegenwoordig wordt de Caraïbische bevolking van Frans-Guyana meestal aangeduid met het etnoniem Galibi en gerekend tot de Kalina. Keymis beschreef de bevolking van de Malnamoury als *Ipaio* en vermeldde dat deze Indianen de taal van de Indianen van Dominica spraken dat wil zeggen Kalinago. Dit wijst erop

⁶⁷ Wassenaer vermeldde dat kolonisten in 1623 bij de Oiapoque een Indiaan troffen die in Hoorn was geweest en Nederlands sprak. (Wassenaer 1622-1630: boek 6: 69)

⁶⁸ Hurault veronderstelde dat de moderne Sabajo die in Suriname en Frans-Guyana gevonden worden misschien afstammen van de Shebayo. (Boomert 1983: 159-160, 187) Zie ook ff hoofdstuk 5: 210 noot 91.

⁶⁹ Lorimer 1994: 204-205.

⁷⁰ Buddingh 1999: 18.

⁷¹ De Goeje 1939 159-160; Taylor 1977 22-24. Bos identificeert de Shebayo als eiland Caraïben en de Supanen van Scott met de Shebayo. (Bos 1998: 100, 140, 144-146)

dat aan het eind van de zestiende eeuw verschillende Caraïbische identiteiten bij Cayenne aanwezig waren.

Het etnoniem *Arwaccus* dat Cabeliau gebruikte is een contemporaine vorm voor Arawak. Keymis beschreef de bevolking van de Kourou als Arawak, maar zette er, tussen haakjes, Carib achter. Verder westelijk voorbij de Sinnamary tot aan de rivier de Mana woonden Indianen die Arawak spraken. Ook Ley beschreef de bewoners van het gebied tussen de Sinnamary en de Mana rivieren als Arawak. De Arawak die langs de kust van Guiana wonen worden tegenwoordig vaak Lokono genoemd op grond van het etnoniem dat zij voor zichzelf gebruiken en hun taal wordt geassocieerd als een onderdeel van de Arawak taalfamilie. Oostelijk van Cayenne leefden de Palikur die taalkundig ook als Arawak geassocieerd worden, maar tot een andere groep gerekend worden dan de Lokono. Deze Arawak zullen later besproken worden.⁷² Uit het verslag van Cabeliau valt op te maken dat er met al de Indianen in deze rivieren gehandeld werd, zowel met Indianen die Caraïbisch waren als met Arawak.

De etnoniemen Caraïbisch en Arawak waren in het discours van de zestiende eeuw vooral aanduidingen van politieke aard. Wareo, het opperhoofd van de Yao, vertelde aan Keymis hoe zijn volk door de Arawak was weggejaagd. Hondius vermeldde op zijn kaart van Guiana dat de Arawak een ‘*vagebond volk*’ waren. Waarschijnlijk is deze dichotomie ontstaan door de indeling die Spanjaarden maakten in vriendelijke en vijandige Indianen. De herkomst van de woorden Arawak en Caraïbisch is omstrede. Het woord Arawak wordt geassocieerd met de plaats *Aruaca* in de delta van de Orinoco rivier. Een aantal van de Indiaanse samenlevingen in dit gebied werd bondgenoten van de Spanjaarden in de regio van het eiland Margarita. Deze Indiaanse bondgenoten voorzagen Spaanse kolonie van voedsel en hielpen bij het vangen van slaven. Caraïbisch betekende in die context dat deze Indianen mensen aten. Indianen die zo geassocieerd werden, mochten volgens de Spaanse wet tot slaaf gemaakt worden.⁷³

Sinds de zestiende eeuw wordt er door Europeanen gediscussieerd over de vraag wie eerder in Guiana was, de Caraïben of de Arawak. Aanvankelijk werden de Arawak vaak als zachtmoedig en vreedzaam afgeschilderd. De strijdlustige en woeste Caraïben zouden de Arawak hebben verdrongen. Moderne ethnohistorici zoals Boomert wezen er op dat de eerste Europeanen die de kust van Guiana bezochten meldden dat de Arawak dicht bij zee woonden en de

⁷² Grenand toonde aan dat de Palikur als Arawak benoemd kunnen worden, maar ook dat sommige clans van de Palikur zoals de Paragotos oorspronkelijk tot de Carib taalgroep behoorden. (Grenand 1987: 8; 12-14) Zie ook ff hoofdstuk 4: 166; hoofdstuk 5: 210 noot 86.

⁷³ Boomert schreef een verhandeling over de Arawak langs de kust van Guiana. (Boomert 1983); Hoff publiceerde over de Caraïbische bewoners. (Hoff 1968) Whitehead publiceerde verschillende werken over de Caraïben in Guiana waarvan zijn proefschrift vooral op de geschiedenis gericht was. (Whitehead 1988)

Caraïben verder stroomopwaarts zodat het best mogelijk kon zijn dat juist de Arawak de Caraïben aan het verdrijven waren.⁷⁴

In de zeventiende eeuw kregen de begrippen Caraïbisch en Arawak, mede door contemporaine studies naar taal en cultuur van de Indianen, steeds meer een etnografische lading. Tegenwoordig worden deze aanduidingen vooral gebruikt om Indiaanse samenlevingen vanuit een linguïstisch perspectief in te delen. Arawak en Caraïbisch zijn twee grote taalfamilies met een uitgestrekt verspreidingsgebied in Zuid-Amerika.⁷⁵ In de moderne historische literatuur worden deze linguïstische begrippen vaak gebruikt om contemporaine politieke eenheden aan te duiden.⁷⁶ Zo worden de Indiaanse bewoners in de historische inleiding van moderne boeken over Guiana vaak afgeschilderd als een mengsel van Caraïben en Arawak.⁷⁷

Zowel de politieke als de linguïstische definitie van deze categorieën is uiterst complex. De Nepoio bijvoorbeeld leefden in de Orinoco-delta en waren lang bondgenoten van de Spanjaarden, maar uit een overgeleverde lijst van woorden kan hun taal als Caraïbisch gedefinieerd worden.⁷⁸ Een ander voorbeeld van de complexiteit van deze etnoniemen zijn de Kalinago of Kaliponam, die ook wel eiland Caraïben genoemd worden. De taal die de vrouwen in deze Indiaanse samenleving spraken kan als Arawak geclassificeerd worden, terwijl de taal die de mannen spraken als Caraïbisch geclassificeerd wordt.⁷⁹

De Yao zijn een derde voorbeeld van de linguïstische complexiteit van contemporaine Indiaanse identiteiten. Lovén classificeerde de Yao op grond van een woordenlijst die door Johannes de Laet gepubliceerd werd als Arawak. Taylor kwam op grond van vergelijking van dezelfde woordenlijst tot de conclusie dat de taal van de Yao vooral Caraïbisch was.⁸⁰ Whitehead classificeerde de Yao als Arawak mede op grond van ethnohistorische informatie. Ook Lorimer

⁷⁴ Boomert 1983. Helaas verstrekken de archeologische studies weinig informatie over de relatie tussen de precolumbiaanse en historisch gedocumenteerde Indiaanse bevolking. In de meeste gevallen kan er geen relatie tussen het precolumbiaanse aardewerk en dat van moderne Indiaanse culturen gelegd worden. De Palikur zijn een zeldzame uitzondering. Zie ook hoofdstuk 5: 210 noot 87.

⁷⁵ De Goeje 1939, Hoff 1968. Greg Urban onderscheidt Macro-Gê, Arawak, Macro Tupi, Carib, kleinere talen en geïsoleerde talen. (Urban 1992: 87)

⁷⁶ Dreyfus 1983.

⁷⁷ Boven 2006: 48; Buddingh 1999: 12-13.

⁷⁸ Boomert 1983: 147.

⁷⁹ Boomert 1983; Dreyfus 1983, 1993.

⁸⁰ Taylor 1977: 14-15. Taylor citeert Lovén die het Yao als Arawak classificeerde en schreef dat de woordenlijsten van De Laet op Trinidad verzameld waren zonder verdere bronvermelding te geven. De Laet vermeldde de Yao echter niet in de context van Trinidad, maar wel van Guiana en de Amazone rivier. Lovén schreef ook dat de woordlijsten door missionarissen verzameld waren, wat onwaarschijnlijk is omdat De Laet de lijsten in 1633 publiceerde en de eerste Nederlandse zendelingen pas na 1700 in Guiana begonnen te opereren. Boomert schreef dat de woordlijsten door de expeditie van Cabeliau op Trinidad waren verzameld. (Boomert 1983: 159) Het is waarschijnlijker dat de woordlijsten later werden opgetekend door reizigers die verder oostelijk contacten met Yao hadden. Misschien hebben de Yao, die met Cabeliau in Nederland waren, een bijdrage geleverd.

beschouwde de Yao als Arawak.⁸¹ Keymis en Ley behandelden Yao als een aparte taalfamilie. Bij verschillende etnoniemen in hun verslagen staat de opmerking dat deze Indianen de taal Yao spraken. Het is uit de woordenlijsten van De Laet in ieder geval duidelijk dat de taal van de Yao verschilde van moderne Caraïbische en Arawak talen.

Whitehead wees er op dat het gebruik van etnoniemen als een dialectisch proces gezien moet worden. Hij stelde dat de indeling in Caraïbisch en Arawak zoals die in Suriname gevonden wordt, geleidelijk gegroeid was gedurende de zestiende en zeventiende eeuw in een proces waarin de daar woonachtige Indianen zich steeds meer in deze twee categorieën gingen beschrijven.⁸² Uit de verslagen van Keymis en Ley kan opgemaakt worden dat de contemporaine indeling van de bevolking aan de kust van Guiana aan het eind van de zestiende eeuw niet in deze twee categorieën gevangen kan worden. Cabeliau vermeldde vier etnoniemen, waaronder Yao en Shebayo. De Yao en Shebayo werden tot het eind van de zeventiende eeuw als aparte groepen vermeld. Ley en Keymis beschreven dat de bevolking tussen de rivieren de Oiapoque en de Araguari vooral Yao spraken. Naast deze categorieën zijn er ook nog andere zoals de *Maii* die door Ley worden genoemd aan de kust van het tegenwoordige Amapá, en de *Wacawayos* die door Ley en Keymis genoemd worden bij de Corantijn.⁸³

De migratie van de Yao en de Shebayo vanuit het westen naar het oosten geeft aan dat de verdeling van verschillende volkeren langs de kust gezien moet worden als een dynamisch proces. Keymis beschreef de bewoners van de rivier Barima in 1596 als Arawak en Caraïbisch, maar Ley vermeldde dat de Caraïben vandaar naar Dominica vertrokken waren omdat ze door de Spanjaarden verslagen waren.⁸⁴ Ley vermeldde dat de Corantijn aanvankelijk bewoond werd door Arawak, maar dat deze verdreven waren door de *Awackoways* of *Wacawayos*. Dit etnoniem kan geïdentificeerd worden als een vorm van de tegenwoordige naam Akawaio, een volk dat nog steeds in het binnenland van het tegenwoordige Guyana gevonden wordt en dat een Caraïbisch taal spreekt. Ley classificeerde de taal van de Akawaio als Arawak.⁸⁵

De Indiaanse bevolking langs de kust van Guiana aan het eind van de zestiende eeuw kan op grond van de contemporaine verslagen als volgt beschreven worden. De bevolking van de kust rond het Canal do Norte werd door Ley als Aruan omschreven. Bij de Araguari woonden de

⁸¹ Lorimer 2006: 32.

⁸² Whitehead 1996: 20-36.

⁸³ De *Maii* van Ley kunnen geïdentificeerd worden als de *Maye* die later in verschillende verslagen genoemd worden. Deze Indianen leefden in paalwoningen in de moerassen van Amapá en zijn tegenwoordig niet meer herkenbaar als een culturele identiteit. (Grenand 1987: 35, 41-42)

⁸⁴ Lorimer 2006: 328.

⁸⁵ Lorimer 2006: 326. De Akawaio noemen zichzelf *Kapon* en hun taal wordt tot de Caraïbische talen gerekend. Zie ook Boomert. (Boomert 1983:153)

Pararweas of *Parrario*. De kust van het tegenwoordige Amapá werd door verschillende naties bewoond die volgens Ley overwegend Yao spraken. Tussen de Oiapoque en Cayenne waren verschillende bewoners Yao, Shebayo en Carib. Rond de rivier de Cayenne woonden verschillende Caraïben, maar op het eiland leefden Shebayo. Vanaf de Kourou leefden Shebayo en Arawak. Bij de Mana waren Caraïben, maar bij de Marowijne waren *Paracotto* en volgens Masham ook Arawak. Verder westelijk tot de Corantijn waren de bewoners Caraïbisch, Keymis noemde ze *Carepini*. Het gebied tussen de Corantijn en Berbice werd bewoond door Akawaio die daar waren binnengevallen en de Arawak hadden verdreven. Verder westelijk woonden tot de Essequibo vooral Arawak. Bij de Essequibo waren allerlei naties. Nog verder westelijk leefden Carib en Arawak. Ley vermeldde in de westelijke delta van de Orinoco de *Warawitti*, waarschijnlijk een aanduiding voor de Warao.⁸⁶

De beschrijving van de veranderingen in Amazonia in de onderzoeksperiode moet geplaatst worden in een context waar de Indiaanse bewoners vóór de komst van de Engelsen en Nederlanders in een continu veranderingsproces verwickeld waren. Dit geldt overigens ook voor de Nederlanden die in een pijnlijk splijtingsproces tussen noord en zuid verwickeld waren. Whitehead schreef in zijn editie van de *Discoverie* dat Raleigh's verslag een inzicht geeft in de situatie van de contemporaine Indiaanse samenlevingen die onder invloed van de Europese expansie aan het veranderen was.

De handelscontacten met de Spanjaarden in de regio rond het eiland Margarita hadden tot een transformatie van de bestaande Indiaanse handelsnetwerken geleid. Lorimer beschrijft de ontmoeting van Raleigh met Indiaanse opperhoofden in de Orinoco-delta als een interactie van twee partijen die hun belangen in een veranderende wereld proberen veilig te stellen. Raleigh was in ongenade gevallen en had een succes nodig. De Indiaanse leiders waren zich bewust van het gevaar van de Spaanse expansie en zochten naar Europese bondgenoten om zich daartegen te verdedigen. Het resultaat was dat zij Raleigh aanboden hem naar *Manoa* te leiden als hij hun militaire bescherming kon garanderen.⁸⁷

De situatie verder oostelijk langs de kust was niet veel anders. Masham, die onder leiding van Leonard Berry in 1597 de kust van Guiana verkende, en samen met John Ley de Corantijne, schreef in zijn verslag dat Indianen vertelden dat 300 Spanjaarden geprobeerd hadden zich bij de Essequibo rivier te vestigen, maar dat deze onderneming mislukt was. De Engelsen hoorden van de Indianen dat er tien kano's met Spanjaarden bij de monding van de Corantijn

⁸⁶ Zie tabel C etnoniemen in Bijlage C 4. Zie Heinen voor de Warao. (Heinen 2000)

⁸⁷ Lorimer 2006: 328.

waren.⁸⁸ De Yao bij de Kaw waren bijzonder goed op de hoogte van de ontwikkelingen verder westelijk. Keymis kreeg bij de Kaw gedetailleerde informatie over de onderlinge twisten van Spanjaarden in het westen van Guiana. De Indianen langs de kust van Guiana waren zich bewust van de Europese expansie in Amerika. De contacten die Yao met Engelsen en Nederlanders legden betekenden een versterking van hun positie. Aan het eind van de zestiende eeuw beschikten de Yao over een uitgebreide kennis van Europa en Europeanen. Verschillende Indianen hadden kortere en langere tijd in Europa rondgekeken, Europese talen geleerd en waren teruggereisd om verslag van hun bevindingen uit te brengen. De Yao waren bijzonder goed voorbereid om gebruik te maken van de stroom van Europese bezoekers die vanaf 1595 op gang begon te komen.

Het gebied rond het eiland van Cayenne waar de bemanning van de *Zeeridder* het meest handelde had dus een gemengde bevolking die in eigentijdse verslagen met vier verschillende etnoniemen werd aangeduid. Uit het verslag van Cabeliau valt op te maken dat de belangrijkste gidsen tot de Yao behoorden, maar dat er geen duidelijke preferentie voor bepaalde Indiaanse handelspartners was. Ook uit het verdere verloop van de reis langs de kust oostwaarts is ook geen duidelijke preferentie voor handelspartners op te maken. De handelscontacten werden aangegaan met alle Indianen die dat wilden en er zijn geen vermeldingen van conflicten. Toch is het waarschijnlijk dat de Nederlanders waar dat kon zoveel mogelijk gebruikmaakten van tolken of andere tussenpersonen. Nederlandse schippers deden steeds vaker de kust van Guiana aan en in deze periode stonden de Yao klaar om als tussenpersonen op te treden.

Handel 1580-1600

Het verslag van Cabeliau kenmerkt zich door een gebrek aan specifieke informatie over het gebied en de bewoners die hij bezocht, behalve waar het de Spanjaarden bij de Orinoco en zijn verkenning naar de goudmijn betrof. Cabeliau gaf in zijn verslag duidelijk aan dat medewerking van de Indianen voor de exploitatie van de goudmijnen noodzakelijk was. Er is geen enkele aanwijzing dat hij twijfelde aan de aanwezigheid van goud. Hij bevestigde echter de analyse van Raleigh in zijn *Discoverie*; namelijk dat de Indianen als voorwaarde voor hun steun eisten dat ze gewapenderhand tegen de Spanjaarden beschermd werden. Goslinga stelde dat Cabeliau goud zoeken geen werk voor een handelaar vond. Het is waarschijnlijker dat Cabeliau aangaf dat er een 'dure' militaire expeditie tegen de Spanjaarden nodig was om de Indianen tot medewerking over

⁸⁸ Masham 1904: 7.

te halen.⁸⁹ Hiermee zette het verslag van Cabeliau de toon voor de Nederlandse betrokkenheid bij dit gebied in de eerste helft van de zeventiende eeuw; deze onderscheidde zich door de nadruk op handelsactiviteiten en de afwezigheid van territoriale aspiraties.

Uit de verslagen van Raleigh en Keymis blijkt dat er bij de Orinoco een constante stroom was van Indianen die naar de Spaanse nederzettingen reisden om voedsel te verhandelen tegen Europese producten zoals messen en bijlen. Keymis vermeldt bijvoorbeeld dat zijn mannen een kano aanhielden met twee handelaars in cassave. Cassavemeel, bereid uit de maniokwortel, was een belangrijk voedingsmiddel voor Indianen en Europeanen in Amazonia. Deze handelaars waren onderweg naar de Spanjaarden in Trinidad om hun voedsel te verkopen. Bovendien hadden ze bijlen en messen om een kano te kopen, die ze ook naar Trinidad wilden vervoeren om daar te verhandelen.⁹⁰ Spaanse bronnen uit de zestiende eeuw vermeldden het belang van de Indiaanse voedselleveranties voor het overleven van de Spaanse kolonies bij Cubagua en Margarita. Rodrigo de Navarrete schreef omstreeks 1560 dat voedselleveranties uit het gebied van het tegenwoordige Guyana de Spaanse kolonies meermalen van de hongersnood gered hadden. De handel van de zogenaamde 'Arawak' uit de Orinoco-delta met de Spaanse vestigingen bij Margarita bestond al meer dan vijftig jaar toen Engelsen en Nederlanders aan het eind van de zestiende eeuw in dit gebied opdoken.⁹¹

Handel over grote afstand bestond lang vóór de komst van de eerste Europeanen in Amerika. De archeologische vondsten duiden op de uitwisseling van voorwerpen over grote afstanden. Een voorbeeld zijn de groene amuletten die op allerlei plaatsen gevonden zijn.⁹² Boomert ziet het gebied vanaf Trinidad en Tobago tot de kust van Guiana als één interactiesfeer. De monding van de Orinoco was onderdeel van een netwerk van relaties van Carib en Arawak dat zich uitstreckte van de noordelijke Caraïbische eilanden tot de zuidelijke Rio Negro en van Trinidad tot de monding van de Amazone.⁹³ Guiana werd doorsneden door verschillende lange-

⁸⁹ Goslinga: 'Raleigh's account must have been known by Cabeljau and certainly must have impressed him, but the Dutchmen disagreed with the Englishmen that gold digging was suitable work for merchants.' (Goslinga 1971: 57)

⁹⁰ Keymis 1988: D2 v. De Indiaanse tolk Ferdinando, die Raleigh in zijn boek noemde, was vanaf de rivier de Barima op weg naar Margarita om cassave te verkopen. (Lorimer 2006: lxi, 94,95) Cassave, ook wel yuca, manioc of mandioca genoemd, heeft de botanische naam *Manihot esculenta*. De tegenwoordige gedomesticeerde vorm komt oorspronkelijk uit zuidelijk Amazonia. (Nassar 2002)

⁹¹ Boomert 1984. Arawak staat tussen aanhalingstekens omdat het hier waarschijnlijk ook Caraïbisch sprekende Indianen betrof.

⁹² Amuletten met een kikvorsachtig uiterlijk werden vanuit de Amazone naar de kust en naar de Caraïbische eilanden geëxporteerd. (Boomert 1987)

⁹³ Boomert 2000: 491-493.

afstandsroutes van noord naar zuid en van oost naar west. Deze routes worden gedeeltelijk gedocumenteerd door archeologische vindplaatsen.⁹⁴

Oost-westroutes liepen langs de kust over zee. Het interactiegebied langs de kust liep van de Amazone-delta tot de golf van Paria en Trinidad.⁹⁵ Andere routes liepen via de hooglanden. Vooral het gebied waar de rivier Tucutu de rivier de Rupununi nadert was een spil waarvandaan routes naar de beneden Orinoco, boven Orinoco, Rio Negro, Rio Branco en de Trombetas liepen. Naar de kust liepen routes via de Rupununi, Essequibo en de Marowijne.⁹⁶ Aardewerk, sieraden en werktuigen werden uitgewisseld langs routes die soms duizenden jaren in gebruik waren.⁹⁷ De Spaanse vestigingen leidden tot een aanpassing van deze handelsroutes: in plaats van export vanuit het vasteland naar de eilanden werd nu de import en doorvoer van Europese goederen vanaf de kust steeds belangrijker.⁹⁸

De informatie die Cabeliau over de handel tussen Nederlanders en Indianen verstrekt is evenals de etnografische informatie bijzonder summier. De eerste handel bij de rivier de Kourou bestond uit *waeren en victuailen* die door de Indianen met kano's naar de schepen werden gebracht. Het is waarschijnlijk dat ook de bemanning van de *Zeeridder* zich voedde met lijftocht die van Indianen gekocht werd, net als de Spaanse vestigingen bij Margarita, maar in het verslag van Cabeliau wordt daar geen melding van gemaakt. De enige plaats waar iets meer over handel wordt gezegd in het verslag is de beschrijving van de reis van het 'jacht' naar de rivier de Kaw. Cabeliau schrijft niet of er met de hoofdman onderhandeld werd of dat de lading van verschillende Indianen werd gekocht. Keymis schreef dat hij met de hoofdman Wareo onderhandelde, Cabeliau schreef slechts dat er een lading voor het 'jacht' werd gekocht die bestond uit drie producten.

Het eerste was een soort hout dat op brazielhout leek. Brazielhout was een aanduiding voor hout dat gebruikt werd voor de bereiding van kleurstof. De naam brazielhout werd in de middeleeuwen gebruikt voor hout van de *Caesalpina Echinata* dat uit Azië naar Europa geëxporteerd werd. Al in de veertiende eeuw werd dit hout in Noord-Europa gebruikt voor het verven van textiel. Na de ontdekking van 'Brazilië' in 1500 raakte het woord verbonden met dit land omdat het de belangrijkste exporteur van dit verfhout werd. De snelle groei van de textielindustrie in de Republiek na 1580 deed ook de vraag naar dit verfhout toenemen. De

⁹⁴ Gassón 2000; Boomert 1987, 2000; Gordijn 1977. Zie ook ff hoofdstuk 6: 207-208.

⁹⁵ Boomert 1984: 123.

⁹⁶ Voor handelsroutes van de Arawak. (Vidal 2000) Zie ook de kaart in bijlage C 3.

⁹⁷ Roosevelt 1991; Boomert 1987, 2000; Gassón 2000.

⁹⁸ Boomert 1983: 146-147; 153-154. Raleigh schreef dat Aramaya, een Arawak opperhoofd dat aan de beneden Orinoco woonde, 400 mijl stroomopwaarts reisde om goud en jonge vrouwen te kopen. (Boomert 1983: 153)

gevangenen in het Amsterdamse rasphuis, de eerste moderne gevangenis die in 1596 werd geopend, hadden als taak dit tropisch hardhout te raspen. De vraag naar verfhout in de Republiek was groot zodat schippers dit hout vaak gebruikten om hun lading aan te vullen.⁹⁹

De vermelding in het verslag van Cabeliau lijkt veel op die in het verslag van Keymis. In beide verslagen wordt gesteld dat het hout dat de Indianen aanboden op brazielhout leek. In het verslag van Keymis is te lezen dat Wareo, de hoofdman van de Yao, vertelde dat dit hout op Trinidad aan Fransen verkocht werd. De Franse textielindustrie, met name die in de stad Rouen, gebruikte al vanaf het begin van de zestiende eeuw brazielhout uit Amerika, dat door de Franse schippers met Indianen op de kust van Brazilië verhandeld werd. De Portugese expansie langs de oostkust van Brazilië had dit verkeer geleidelijk moeilijker gemaakt.¹⁰⁰

Het tweede product dat Cabeliau noemde was tabak. Tabaksgebruik was een onderdeel van de cultuur van Indianen van Vuurland tot Canada. In de loop van de zestiende eeuw was er vanuit de Portugese en Spaanse koloniën in Amerika een bescheiden export van tabak naar Europa op gang gekomen. Vanaf 1580 begon het tabaksgebruik in noordelijk Europa aan een stormachtige opmars. Van Meteren, een contemporaine historicus, gaf onder het jaar 1598 een samenvatting van de introductie van tabak in de Nederlanden. Hij beschreef dit onderwerp als volgt:

‘Door dese verscheyden voyagien van diversche natien is uit West Indien van Brasilien ende custen van Peru, ghebrocht een gedroocht cruyt, dat men bij ons nicotiniana noemt ende in Indien Tabacco, ghedroocht in den roock, die is nu in Europa eerst bekend geworden binnen deze 20 of 25 jaren ende comt in menichder hande fatsoen ophesonden ende gherolt. Dit ghebruycken sy [...] ende suyghen door het pijpken, den roock daar van int lijf ende mont ende dien vol vanden roock hebbende blasen dien weder ten neusgaten uyt [...] ende hebben alomme daer toe, pronicpalick in Enghelant, huysen ende lieden die daer op leven, allen van Tabacco herberge houdende. [...] is int eerst goede coop gheweest ende vercocht voor eenen gulden t pond, dat nu tot 16 ende twaalf guldens en meer met de deucht en soorte vercocht wort eenighe zijnder zo lecker op dat sij voor eenighe wel ses/acht ofte 12 guldens voor een once gheven, nae de smaeck die sy daer in vinden. Den coninck van groot Bretangen heeft daer een impost op ghestelt bij de vier guldens op t pont.’¹⁰¹

Aanvankelijk werd het tabaksgebruik door de meeste Europese autoriteiten afgekeurd. Uit het citaat hierboven blijkt dat het tabaksgebruik al snel tot inkomsten voor de schatkist van

⁹⁹ Hulsman 2001.

¹⁰⁰ Mauro 1957.

¹⁰¹ Van Meteren 1608: 418v-419. Van Meteren was een Vlaming die als gezant voor de Republiek in Engeland actief was.

overheden leidde. De weerstand van de meeste autoriteiten verdween daardoor, ook in de Republiek werd het roken van tabak populair. Tabak was aan het eind van de zestiende eeuw dus een kostbare drug en daardoor een aantrekkelijke lading voor schippers.¹⁰²

Naast verfhout en tabak kochten de Nederlanders bij de Kaw ook ‘drogerijen’ waarvan Cabeliau schreef dat ze hem onbekend waren. Blijkbaar vond Cabeliau het de moeite waard om te investeren in een hem onbekende lading. De informatie over de retourlading die de *Zeeridder* in Guiana aan boord nam is dus uiterst beperkt. De informatie over de uitgaande lading, het zogenaamde cargasoen, dat de *Zeeridder* uit Nederland meenam om te verhandelen ontbreekt geheel. Het enige dat Cabeliau er over kwijt wilde is dat een gedeelte van deze lading niet verhandeld konden worden. Hij schreef: ‘*dewyle wyluiden by de Indiaenen nyet en hebben connen handelen van zulke sorteringen*’.

Helaas verstrekken de verslagen van Keymis en Ley ook weinig details over handelstransacties tussen Europeanen en Indianen. Deze beide expedities waren immers vooral gericht op het in kaart brengen van de toegangswegen naar El Dorado en hadden geen andere commerciële doelen zoals de expeditie van Cabeliau. Toen het duidelijk werd dat de toegang moeilijk was en ook de goudmijn bij de Caroni onbereikbaar was geworden kwamen er vermeldingen over commerciële mogelijkheden. Keymis schreef dat er in Guiana brazilhout, katoen, peper, zijde en *balsamum* te krijgen was.¹⁰³

De belangrijkste handelsgoederen die in het verslag van Cabeliau genoemd worden zijn verfhout en tabak. Cabeliau vermeldde dat er een bepaald assortiment nodig was om met de Indianen te handelen, maar hij specificeerde dit niet. De handel met de Spanjaarden aan de Orinoco en op Trinidad was blijkbaar beter geslaagd want uit het verslag blijkt dat al de goederen in het uitgaande cargasoen die voor deze handel bestemd waren aan de man gebracht werden.

Overzicht van de periode 1580-1600

Cabeliau claimde dat hij ‘onbezeilde bestemmingen’ ontdekt had. De Amerikaanse historicus Burr schreef in zijn onderzoeksverslag in het kader van het geschil tussen Groot-Brittannië en Venezuela over de grens van Guyana, dat de reis van Cabeliau de eerste Nederlandse verkenning

¹⁰² Roessingh besteedt in zijn proefschrift veel aandacht aan de introductie van tabak als een drug. Er ontstond een grote polemiek over het gebruik van tabak. Het werd door allerlei autoriteiten, zowel werelds als geestelijk, bestreden. Uiteindelijk gaf het massale gebruik door de bevolking de doorslag en werd het via belastingen een gelegaliseerde bron van inkomsten voor de overheid. (Roessingh 1976: 88-98)

¹⁰³ Lorimer 2006: lxxxix.

van dit gebied was.¹⁰⁴ Uit het verslag van Cabeliau blijkt echter dat er gelijktijdig vier andere Nederlandse schepen op dit gebied voeren. Cabeliau schreef later in zijn *Rekenkonst* uit 1617 dat hij een van de eersten was die het gebied bezocht waarmee hij zijn positie als ontdekker relativeerde. Het is dus waarschijnlijk dat andere Nederlandse schepen deze kust al voor de reis van de *Zeeridder* bezocht hadden. De Caraïbische Zee was vanuit de Nederlanden betrekkelijk eenvoudig te bezeilen in tegenstelling tot bestemmingen in het Verre Oosten. Ook kleinere schepen van particuliere schippers waren geschikt voor de Atlantische vaart. Van 1570 waren Nederlandse particuliere ondernemers begonnen met de directe vaart op het Caraïbisch gebied waar zij beurtelings als kapers en als handelaars opereerden.¹⁰⁵

Het verslag van Cabeliau is vooral de weerslag van een verandering van de interesse vanuit de Republiek in dit gebied. Kooplieden in Nederland waren geïnteresseerd geraakt in Guiana door de publicaties van de ontdekkingsreizen van Raleigh en consorten, maar de equipages die uitgerust werden waren niet exclusief op Guiana gericht, ze hadden vooral traditionele handelsbestemmingen in Spaans Amerika als doel. De Nederlandse schippers opereerden soms als handelaars en soms als kapers al naar gelang de situatie. De verkenning van Guiana was in deze periode een onderdeel van het reisplan en het cargasoen om met de Indianen te verhandelen was een onderdeel van de totale lading.

De twee Nederlandse expedities die in het verslag van Cabeliau genoemd werden, bleven slechts een korte tijd op de rede van Cayenne leggen. Dit suggereert dat deze plaats omstreeks 1598 de functie van een *rendez-vous* had gekregen. In maritieme termen betekent een *rendez-vous* een plaats waar schepen elkaar kunnen ontmoeten om informatie uit te wisselen en vers voedsel in te nemen. De Canarische eilanden waren een voorbeeld van een dergelijk *rendez-vous* in de Atlantische oceaan. Cayenne was gunstig gelegen voor schepen die verder de Caraïbische Zee in wilden zeilen omdat door de heersende zeestroom vandaar alle westelijk gelegen bestemmingen makkelijk bereikt konden worden. Bovendien was het een plaats waar na de Atlantische oversteek goedkoop verse lijftocht gekocht kon worden. De Nederlandse vaart op dit gebied was een vervolg op de vaart van Engelsen die al eerder begonnen was, zoals de aanwezigheid van het schip van John Meysinge uit Londen dat Cabeliau daar aantrof onderstreept.

¹⁰⁴ USC 1898 Vol 2 part 1: 40-41. Burr onderzocht in 1896, naast contemporaine literatuur, onder meer de archieven van de West-Indische Compagnie, de Staten-Generaal, de Staten van Holland, de Staten van Zeeland, de Admiraliteitscolleges, de diplomatieke correspondentie tussen Spanje en Nederland, de vredeshandel in Westphalen, Utrecht en Amiens, de gemeentelijke resoluties van Middelburg en Veere.

¹⁰⁵ Goslinga 1971: 54

Een tweede verandering van interesse hing samen met de nieuwe positie van de Republiek. In het laatste decennium van de zestiende eeuw had de Republiek zich gestabiliseerd in de Noordelijke Nederlanden. De oorlog werd nu uitgevochten in de Zuidelijke Nederlanden. De nederlaag van de Spaanse armada in 1588 opende de weg voor een snelle expansie van de maritieme handel vanuit de Nederlanden. De eerste reizen naar Zuidoost-Azië zijn een bekend voorbeeld. Steeds meer schepen uit de Republiek voeren ook op bestemmingen in de Middellandse Zee zoals Italië. Het embargo op de Nederlandse zoutvaart naar Portugal leidde tot een snelle groei van de vaart op de zoutpan bij Araya. Het Spaanse Rijk was niet bij machte om deze expansie te belemmeren. De politieke elite binnen de Republiek bekeek de oorlog met Spanje steeds meer vanuit een mondiaal geopolitiek perspectief. Stadhouders prins Maurits en de Staten-Generaal zochten naar manieren om de maritieme macht van de Nederlandse koopvaardij te bundelen en aan te wenden als strijdmiddel in de oorlog met Spanje.

Peru werd door tijdgenoten gezien als de belangrijkste Spaanse kolonie in Zuid-Amerika. Aanvankelijk werd de kust van Guiana gezien als een onderdeel van Peru, in de eerste verzoeken aan de Staten-Generaal wordt de naam ‘*de kust van Peruana*’ genoemd als bestemming.¹⁰⁶ Tussen 1590 en 1600 veranderde deze visie. Het boek van Raleigh had aangetoond dat dit gebied tussen de Portugese en Spaanse invloedssferen lag en door Indianen gecontroleerd werd. Guiana werd aan het eind van de zestiende eeuw interessant als een gebied op het Amerikaanse continent waar de Nederlanders vaste voet aan de grond konden krijgen. Om dit te realiseren was het nodig kennis te verwerven over het gebied en zijn bewoners.

Vlaamse migranten hadden door hun netwerk van handelscontacten een grote invloed in de Nederlandse Republiek. De Vlaamse gemeenschap was ook actief op andere vlakken. De cartografie was in de zestiende eeuw in Vlaanderen tot grote bloei gekomen. Gerard Mercator, de uitvinder van de mercatorprojectie, en Abraham Ortelius publiceerden in Antwerpen revolutionaire voorstellingen van de wereld. Petrus Plancius die zich na de val van Antwerpen in Amsterdam vestigde was een leerling van Mercator. Deze calvinistische predikant leverde met zijn cartografische werk een belangrijke bijdrage aan de expansie van de Republiek aan het eind van de zestiende en begin van de zeventiende eeuw.¹⁰⁷

De ontwikkeling van de weergave van Guiana in de contemporaine Nederlandse cartografie laat de veranderende visie duidelijk zien. Plancius publiceerde in 1592 een kaart van Zuid-Amerika waar de rivieren tussen de Orinoco en de Amazone benoemd werden met de

¹⁰⁶ Japikse 1926: 678-679.

¹⁰⁷ Plancius werd de belangrijkste cartograaf van de overzeese expansie van de Republiek in het begin van de zeventiende eeuw. (Zandvliet 1998: 35; Bubberman 1973: 15)

contemporaine Spaanse toponiemen.¹⁰⁸ De weergave van Amerika op kaarten die halverwege de zestiende eeuw in Antwerpen gemaakt werden, was bepaald door de Iberische visie. Een kenmerk van deze visie was de ontkenning van de oorspronkelijke bewoners van Amerika door het continent van nieuwe namen te voorzien. Deze contemporaine Spaanse toponymie van de kust van Guiana is tegenwoordig vrijwel geheel vergeten.

Omstreeks 1598 publiceerde Jodocus Hondius, een andere cartograaf die uit Vlaanderen naar de Republiek gemigreerd was, een kaart die gebaseerd was op de waarnemingen van William Downe, de stuurman van Keymis.¹⁰⁹ Op deze kaart zijn vrijwel alle Spaanse toponiemen vervangen door de Indiaanse toponiemen die Keymis van zijn Yao gids leerde. Dit zijn dezelfde toponiemen die Cabeliau met zijn verslag in Nederland introduceerde. De toponymie die Hondius op zijn kaart van omstreeks 1598 adopteerde is de basis voor de moderne weergave van dit gebied.¹¹⁰

De kust tussen de Orinoco en de Amazone rivier kreeg in de zeventiende eeuw ook een eigen Nederlandse benaming, die overeenkwam met de nieuwe visie. Vanaf 1600 raakte de benaming Wilde Kust in zwang in de Nederlanden. Indianen werden in het contemporaine Nederlands vaak aangeduid met de benaming 'wilden'. De Wilde Kust was een gebied waar schippers geen last hadden van autoriteiten, het viel buiten de Europese invloedssfeer.

Wie waren de Nederlanders die aan het eind van de zestiende eeuw initiatieven ontplooiden om Guiana te verkennen? Goslinga stelde dat 1598 het jaar was waarin de Republiek zijn maritieme vleugels echt uitsloeg: meer dan 80 schepen vertrokken dat jaar naar verschillende verre bestemmingen.¹¹¹ Tussen 1598 en 1600 worden in de resoluties van de Staten-Generaal verschillende verzoeken voor equipages naar de noordkust van Zuid-Amerika vermeld. In de lijst van namen van handelaars die aan het eind van de zestiende eeuw vrijstelling voor reizen naar Amerika verzochten komen Zeeuwse namen voor als de eerder genoemde Balthasar de

¹⁰⁸ Plancius, Petrus (1592-1594) *Meridionalis Americae pars*. Zie Bijlage B1.

¹⁰⁹ Hondius, Jodocus *Nieuwe caerte van het wonderbaer ende goudrijcke landt Guiana*. William Downe verkocht kaarten na terugkomst van zijn reis in 1596, zeer tot ongenoegen van de Engelse autoriteiten. (Lorimer 2006: lxxxv, 287-288) Zie ook Bijlage B 2.

¹¹⁰ De Laet vergeleek in de *Nieuwe Wereld* de toponiemen van de Wilde Kust in Spaanse bronnen, in de publicatie van Van Linschoten en in Engelse bronnen, en concludeerde dat de Engelse kaart geen enkele naam vermeldde die in de andere twee bronnen gevonden werd. (De Laet 1625: 571) Caetano da Silva die de Spaanse, Portugese en Noord-Europese cartografie van de Wilde Kust bestudeerde, schreef in zijn verslag dat de toponiemen van dit gebied drastisch veranderden na de publicatie van het verslag van Keymis. (Silva 1861: 287-288) Zie ook Bijlage B 1-2.

¹¹¹ Goslinga 1971: 52.

Moucheron en Adriaan ten Haeff die lang burgemeester van Middelburg was. Ten Haeff verzocht in 1599 toestemming voor een equipage naar de rivier *Dorada* in Amerika.¹¹²

Het gewest Zeeland was in de zestiende eeuw prominent aanwezig in de zogenaamde westelijke vaart. Zeeland had geprofiteerd van de groei van Antwerpen in de periode voor de opstand tegen het Habsburgse gezag. In de periode 1580-1600 handhaafde Zeeland zich als een maritiem centrum in de Republiek.¹¹³ De Engelse aanwezigheid in deze periode was een extra stimulans voor de vaart op Guiana. Het is opvallend dat de *Zeeridder* na haar reis in Middelburg binnenliep. Helaas zijn veel belangrijke Zeeuwse archieven in de Tweede Wereldoorlog vernietigd, waardoor er relatief weinig bronnenmateriaal beschikbaar is.¹¹⁴

Toch waren aan het eind van de zestiende eeuw ook andere Nederlandse regio's betrokken bij de equipages van reizen naar Amerika. De rol van Rotterdam is al eerder ter sprake gekomen. Uit het verslag van Cabeliau blijkt dat ook Amsterdam actief was. De naam van Gerrit Bicker is al eerder genoemd, hij vroeg in 1597 vrijstelling van belasting voor een equipage naar de kusten van Amerika en Peru. Een andere bekende Amsterdamse familienaam is Witsen; in 1599 vroeg Jonas Witsen vrijstelling voor een equipage naar '*de custen van America in 't coninckrijk van Guiana*'.¹¹⁵ In 1599 kreeg een schipper uit Grootebroeck een kapersbrief voor zijn reis naar de zoutpan van Araya.¹¹⁶ Vooral de steden in West-Friesland zoals Hoorn en Enkhuizen richtten zich op de zoutvaart. Jan van Leyen die in het verslag van Cabeliau genoemd werd kwam uit Enkhuizen. Velius, een contemporaine historicus, schreef in zijn geschiedenis van Hoorn dat er soms wel vijftig schepen uit Hoorn tegelijk bij Araya lagen.¹¹⁷ Jan van Penen en Gerrit Dierckxsoon de Vries uit Haarlem vroegen vrijstelling voor een equipage naar de *Wyapoco en Orenoque*.¹¹⁸ De belangstelling voor de kust van Guiana leefde aan het eind van de zestiende eeuw onder kooplieden overal in de Republiek.

Een belangrijk probleem bij de studie van de Nederlandse handelsrelaties in het Atlantische gebied is de informele vaart. De vaart in het Atlantische gebied kon worden

¹¹² Japikse 1930: 355. Adriaen Hendriksz ten Haeff (1560) volgde in 1589 zijn schoonvader, Gelein Jolijt, op als burgemeester van Middelburg. Hij was mede-oprichter van de Compagnie van Verre en de Algemene Oost-Indische Maatschappij. Adriaen ten Haeff stierf in 1608. (Nagtglass 1890: 318-319) Gelein ten Haeff, zijn zoon, werd in 1631 burgemeester van Middelburg. (Aa 1874: 40-41)

¹¹³ Voor uitgebreide informatie over Zeeland tussen 1550 en 1621 zie Enthoven. (Enthoven 1996)

¹¹⁴ Bij een Duits bombardement op Middelburg in mei 1940 is veel van het Zeeuwse archiefmateriaal vernietigd.

¹¹⁵ Japikse 1930: 356.

¹¹⁶ Japikse 1930: 807.

¹¹⁷ Velius 1648.

¹¹⁸ 'te don zeylen lanx de custen van Guiana in America, om aldaer te versoecken de rivieren van Viapoca ende Oronocos ende aldaer te recouvreren sekeren mineraelsteen, nu alhier doir eenen Jacob Adriaenss, sterman tot Haerlem, van daer voir een proeve in den lande gebracht'. (Japikse 1930: 809- 810)

uitgevoerd met betrekkelijk weinig middelen en was moeilijk te controleren. Buitenlandse bronnen maken melding van Nederlandse schepen waarvan in Nederlandse archieven geen spoor gevonden wordt. De eerder genoemde vaart, van Nederlandse schepen vanaf 1570 voor de kust van Venezuela en de schepen bij Trinidad zijn bekend omdat ze in Spaanse bronnen genoemd werden. In Nederlandse bronnen is hiervan geen enkele vermelding. Het is daardoor moeilijk een overzicht te krijgen van de handelscontacten.¹¹⁹

De reis van de *Jonas* die in het verslag van Cabeliau genoemd wordt is een voorbeeld van de informele vaart. De *Jonas* verdween al snel uit het gezicht van de *Zeeridder* en komt verder niet voor in het verslag van Cabeliau. Toch zijn er aanwijzingen dat ook de *Jonas* Zuid-Amerika bezocht heeft. Nicolaes de Haen ging op 15 februari 1599 in beroep tegen een uitspraak van de Rotterdamse rechtbank waarbij Marten Willemsz in het gelijk gesteld werd. De uitspraak van de rechtbank is helaas verloren gegaan en er wordt geen specifieke informatie gegeven over het geschil van De Haen met Willemsz in de notariële akte waar het beroep wordt aangetekend. Een andere notariële akte betreft een actie van schipper Oom (Neeloom) tegen De Haen op 16 april 1599. Oom eiste in deze akte dat De Haen hem goederen teruggaf die in beslag genomen waren. Het betrof een partij brazielhout en vier vaten met handelsgoederen die met de *Jonas* naar Rotterdam waren gekomen. Oom had deze goederen gekocht van de chirurgijn van de *Jonas*, maar de partij was samen met andere lading van de *Jonas* op last van De Haen in beslag genomen. Deze gegevens doen vermoeden dat Marten Willemsz onafhankelijk van de *Zeeridder* naar Zuid-Amerika gereisd was. De datering van de aktes en de vermelding van brazielhout maken het waarschijnlijk dat De Haen na de terugkeer van de *Zeeridder* een proces tegen Marten Willemsz begon omdat deze zich niet aan zijn bevrachtingscontract had gehouden. De problemen tussen De Haen en Marten Willemsz zijn ook een illustratie van de gecompliceerde relatie tussen de reders en de schippers.¹²⁰

Het is een aanwijzing dat het gevaarlijk is om zeer stellige conclusies uit het gebrekkige bronnenmateriaal te trekken. Niet alleen zijn de meeste verslagen waarvan bekend is dat zij gemaakt zijn tegenwoordig verdwenen, maar de Nederlandse bronnen vermelden consequent

¹¹⁹ Een illustratie van het probleem van de kwantificering van de Nederlandse vaart in het Atlantisch gebied kan gevonden worden in Postma. (Postma 2003: 402-408)

¹²⁰ De Rotterdamse rechtbank stelde Marten Willemsz op 6 februari 1599 in het gelijk. De Haen ging 15 februari 1599 tegen dit vonnis in beroep. (GAR: ONA: 29 9/31; 26/96) Neeloom begon zijn zaak tegen De Haen over het brazielhout en vier vaten met handelsgoed op 16 april 1599. (GAR: ONA: 29 26/96) Marten Willemsz raakte al snel betrokken in een nieuw conflict. Deze rechtzaak werd aanhangig gemaakt bij de Staten-Generaal in 1600, toen een afvaardiging van gezagsdragers uit Delft en Rotterdam om interventie vroegen in verband met een reis die Willemsz in 1599 maakte naar West-Indië. (Japikse 1941: 343) Marten Willemsz zeilde in december 1600 met de *Neptunus* naar de West op een derde reis. (GAR: ONA: 8 121/399)

slechts een fractie van de vaart die in buitenlandse bronnen gevonden wordt. De beschikbare fragmentarische bronnen zijn aanwijzingen voor de ontwikkelingen in deze periode, maar vormen geen sluitend bewijs.

Aan het eind van de zestiende eeuw was Guiana op de Nederlandse kaart gezet. De eerste zeevaarders uit de Nederlanden troffen in de delta's van de Orinoco en de Amazone een gebied aan dat naar de contemporaine Europese maatstaven redelijk dicht bevolkt was. De bewoning was echter anders gestructureerd dan in Europa, er waren geen stedelijke centra. De grootste bevolkingscentra in de Orinoco-delta telden een bevolking van onder de 5.000. De bevolkingscentra in de Amazone-delta vielen waarschijnlijk ook in deze categorie. Indiaanse bevolkingscentra op de Wilde Kust tussen de Amazone en de Orinoco hadden waarschijnlijk minder dan 1.000 inwoners. De archeologische informatie wijst op een patroon van verspreide kleinere nederzettingen met een bevolking van hoogstens enige honderden inwoners. Het was een gebied dat in een aantal opzichten wel wat op de Nederlanden leek. De relatie van de bewoners met water en getijden was een overeenkomst. De Nederlanders waren gewend aan moerassige delta's en water als middel voor vervoer. Een andere overeenkomst was de handel. Zowel voor Indianen als voor Nederlanders was handel een natuurlijke relatie. Het maken van lange reizen over water was normaal evenals de mengeling van oorlog en handel. De eerste Nederlandse zeevaarders waren in beide activiteiten bedreven, soms waren zij kaper en dan weer handelaar.

Het verslag dat Cabeliau over zijn reis schreef laat zien dat de kennis over dit gebied nog beperkt was. De expeditie van Cabeliau had aangetoond dat er handel met de daar woonachtige Indianen gedreven kon worden, maar er was nog geen gerichte kennis over producten die voor de Nederlandse economie van waarde waren. Ook ontbrak kennis over het assortiment dat nodig was om met die Indianen te handelen. Het was een gebied waar mogelijk ook goud en edelstenen gevonden konden worden, maar hiervoor was medewerking van de Indianen noodzakelijk. Tenslotte was het een pleisterplaats voor Nederlandse schippers die daar hun schepen konden bevoorraden met vers voedsel alvorens verder de Caraïbische zee in te varen.

In de periode 1580-1600 stond het verzamelen van informatie centraal. Deze informatie werd in de eerste plaats verzameld door contacten met Indianen te leggen. De Nederlandse verkenning volgde hierbij het pad dat eerder door Engelsen geopend was. De eerste contacten werden daarom gelegd met Indianen die zich als Yao definieerden. Deze Indianen leverden gidsen die als informanten en tolken voor de Nederlanders optraden. De Yao Indianen hadden aan het eind van de zestiende eeuw een bijzonder sterke positie verworven langs de kust van Guiana en monopoliseerden de contacten met Engelsen en Nederlanders. Er zijn geen vermeldingen van Caraïbische, Arawak of Shebayo Indianen die naar Europa reisden, alleen Yao. De geografische

informatie die de toponymie van de kust van Guiana tot op heden bepaalt, werd door Yao Indianen aan de Europese ontdekkingsreizigers geleverd.